

Рызыкуючы сабой

У жніўні 1941 г. на пераправе цераз р. Проня ішоў жорсткі бой. Ва ўрочышчы Караўнае быў цяжка паранены лейтэнант. Вечарам яго прывезлі ў в. Ляцягі і размясцілі ў стаяўшай на водшыбе хаце салдаткі А.П.Кавалёвай. Аляксандра Пятроўна з дочкамі Евай і Еўдакіяй схавалі параненага ў ёўні свайго гумна. Там рабілі яму перавязкі, кармілі.

Да халадоў лейтэнант знаходзіўся ў гумне, а потым перасяліўся ў хату, змяніў вопратку, пачаў пакрыху хадзіць на самаробных мыліцах. Калі зусім паправіўся, стаў збіраць зброю. І як

толькі ў бліжэйшых лясах з'явіліся партызаны, лейтэнант сказаў, што настаў час расквітацца з ворагам. Са слязамі на вачах Мікалай (так звалі лейтэнанта) пакідаў хату, гаспадыня якой, рызыкуючы сабой, выратавала яго.

Ад непазбежнай смерці выратавала маёра Чырвонай Арміі і Матруна Кулагіна. Маёр таксама потым пайшоў у партызаны і ваяваў да поўнай перамогі. Пасля вайны ён доўгі час перапівсаўся з М.Кулагінай.

П.Е.Кавалькоў.

Але другі ліст не прыйшоў

Аднойчы ў 1981 г. вучні Гіжэнскай школы, ходзячы па грыбы, знайшлі ў лесе, дзе 40 гадоў таму назад трымалі абарону нашы войскі, два медальёны. У адным з іх збераглося адзінае слова «лейтэнант». У другім жа паперка захавалася лепш. І на ёй прачыталі «малодшы сяржант Рыгор Фёдаравіч Кузнечык, нарадз. — 1916 г., Віцебскай вобл., Віцебскага р-на». Хутка адгукнулася сястра загінуўшага Антаніна Фёдараўна, а потым прыехала на месца, дзе загінуў яе брат. Антаніна Фёдараўна расказала, што да вайны Р.Ф.Кузнечык працаваў у

Віцебску на трыкатажнай фабрыцы слесарам, вучыўся на вячэрнім аддзяленні ў тэхнікуме. У 1939 г. быў прызваны ў Чырвоную Армію, удзельнічаў у вызваленні Заходняй Беларусі. У апошнім лісце ён пісаў: «Рыхтуемца да выканання асобага задання. Таму пакуль мне не пішыце. Чакайце другога пісьма». Але другі ліст не прыйшоў.

У гэтым жа ўрочышчы ёсць яшчэ 17 магіл. А вось хто ў іх пахаваны, нікому не вядома.

П.Е.Кавалькоў.

Спакойнага жыцця захопнікам не было

На акупіраванай тэрыторыі Слаўгарадскага раёна гітлераўцы адразу пачалі ўстанаўліваць свой «новы парадок». Першыя рэпрэсіі абрушыліся на яўрэяў, камуністаў, камсамольцаў, былых камісараў і камандзіраў Чырвонай Арміі, савецкіх работнікаў, актывістаў калгаснага руху. У в. Бахань фашысты расстралялі яўрэяў Гіту Бубнову, мужа і жонку Зелік. У в. Васькавічы быў схоплены лейтэнант Чырвонай Арміі В.С.Сазоненка (пасля заканчэння ваеннага вучылішча ён знаходзіўся ў водпуску), вывезены за вёску і расстраляны. Гэтак жа захопнікі абышліся з яўрэямі Гіршам і Фрэйдай Меркавічамі. 15-гадовага васькаўскага хлопца Паўла Прадалякіна

расстралялі за тое, што знайшлі ў яго камсамольскі білет і ключы ад калгасных свёрнаў, якія яму перадаў бацька, адыходзячы на фронт. У в. Чырвоная Слабада першымі ахвярамі гітлераўцаў сталі старшыня мясцовага калгаса Клім Андрэевіч Федчанка, пяцёра калгаснікаў і група палонных. Прычынай паслужыў абстрэл кімсьці акупантаў з лесу каля вёскі.

Фізічны тэрор суправаджаўся рабаваннем насельніцтва, калгаснай і саўгаснай маёмасці. Матэрыяльныя каштоўнасці, прадукты харчавання, жывёла вывозіліся ў Германію.

Сярод жыхароў вялася агітацыя ехаць на працу ў Нямеччыну, дзе ўсім ім было абяцана райскае жыццё. Але

ахвотнікаў знайшлося няшмат. Тады фашысты пачалі рабіць аблавы, у час якіх хапалі працаздольных мужчын, жанчын і падлеткаў. За перыяд акупацыі са Слаўгарадскага раёна былі вывезены на катаржныя работы ў Германію 1242 чалавекі.

Сельсаветы былі пераўтвораны ў воласці, у вёсках прызначаны старасты.

Пад пагрозай смерці некаторыя грамадзяне пайшлі служыць у паліцыю, жандармерыю, іншыя створаныя акупантамі фарміраванні, а тыя, хто меў крыўду на савецкую ўладу, рабілі гэта добраахвотна.

З узмацненнем акупацыйнага рэжыму пачало нарастаць масавае супраціўленне захопнікам. Першыя падпольныя групы ўзніклі ў аддаленых ад ажыўленых шляхоў зносін кутках раёна, куды рэдка наведваліся гітлераўцы. На чале іх становіліся былыя камандзіры і палітрукі Чырвонай Арміі з акружэнцаў ці ваеннапалонных, якім удалося ўцячы, а таксама мясцовыя камуністы і камсамольцы.

У пачатку лістапада 1941 г. падпольную антыфашысцкую групу стварылі камсамольцы в. Крамянка. Крыху пазней былі створаны Дабранская, Завад-Віраўская, Бярозаўска-Гіжэнская падпольныя групы. Патрыёты збіралі зброю, боепрыпасы, рыхтавалі базы для шырокага разгортвання барацьбы з акупантамі. Толькі на месцах былых баёў было сабрана больш за 600 вінтовак, 32 аўтаматы, 11 ручных і 8 станковых кулямэтаў, 2 гарматы, 4 мінамёты, 112 наганаў і пісталетаў, шмат боепрыпасаў, у тым ліку снарадаў, мін, гранат, узрыўчаткі.

4 сакавіка 1942 г. ва ўрочышчы Цароў калодзеж адбыўся сход камуністаў Гіжэнскага і Целяшоўскага сельсаветаў, які праводзіў М.М.Нікіцін. Сход прыняў рашэнне стварыць партызанскі атрад, які пазней атрымаў нумар 42. Ва ўрочышчы Во-

А.П.Кавалёва.

страў, каля в. Любаны, дыслацыравалася група на чале з В.Я.Гапеевым.

У пачатку мая 1942 г. за Сожам, у раёне возера Старык адбылася сустрэча прадстаўнікоў Слаўгарадскага падполля і партызанскіх груп. Яе ўдзельнікі дамовіліся аб наладжванні пастаяннай сувязі паміж сабой, сумесных дзеяннях на тэрыторыі раёна партызан і падпольшчыкаў, распрацавалі план правядзення дыверсійных аперацый на бліжэйшы час. Адным з яго пунктаў стала вызваленне ў канцы мая 1942 г. з нямецкага палону 23 былых ваеннаслужачых, якія адразу былі накіраваны ў 42-і партызанскі атрад.

Хутка былі ўстаноўлены сувязі з патрыятычнымі арганізацыямі суседніх раёнаў і Магілёўскім падполлем. У раён пачалі іступаць «Правда» і іншыя цэнтральныя газеты, лістоўкі. Людзі больш сталі ведаць аб падзеях у краіне, поспехах Чырвонай Арміі, якая пачала выганяць фашысцкіх захопнікаў з роднай зямлі. Гэта садзейнічала пашырэнню і актывізацыі ўсенароднай барацьбы з ворагам. Калі вясной 1942 г. у раёне дзейнічалі толькі 4 антыфашысцкія падпольныя групы, то ў жніўні 1943 г. іх налічвалася 11 з агульнай колькасцю 81 чалавек. Сотні байцоў мелі ў сваім складзе партызанскія атрады «Беларусь» партызанскага палка «Трынаццаць», 41-ы, 42-і, 48-ы.

У сакавіку 1943 г., зыходзячы з рашэння лютаўскага (1943) Пленума

ЦК КП(б)Б «Аб становішчы і задачах работы партыйных органаў і партыйных арганізацый у акупіраваных раёнах Беларусі», Слаўгарадскі штаб падпольнай арганізацыі стварыў 43-і партызанскі атрад. Касцяком атрада з'явіліся Дабранская, Кліноўская і Крамянская падпольныя групы.

Партызаны і падпольшчыкі не давалі ворагу спакойнага жыцця. Яны грамлі паліцэйскія гарнізоны ў вёсках, узрывалі масты на дарогах, псавалі сувязь, распаўсюджвалі сярод насельніцтва лістоўкі, газеты, інфармавалі яго аб становішчы на франтах Вялікай Айчыннай вайны, знішчалі акупантаў і іх паслугачоў. Яшчэ ў першай палове 1942 г. быў разгромлены паліцэйскі гарнізон у в. Старынка, а вёска і наваколле абвешчаны партызанскай зонай.

У ноч на 31 мая 1943 г. партызаны правялі дзёрзкую аперацыю ў Слаўгарадзе: захапілі мясцовую турму і вызвалілі з яе 43 вязні, у тым ліку падпольшчыкаў А.А.Цюпу, А.С. Скальзаева, Ф.В.Краснашчокава, маці сям'і патрыётаў Самусенкаў Маланню Абакумаўну з двухгадовай унучкай-сіратой Вольгай Якавенка і іншых. Былі разгромлены нямецкая камендатура і гарадская жандармерыя. Не паспелі гітлераўцы апамятацца пасля гэтага налёту, як падпольшчыкі на чале с А.В.Шэдавым узарвалі гарадскую электрастанцыю, якую акупанты так і не змаглі аднавіць. Праз некаторы час члены гэтай групы камсамольцы Мая Міхайлаўна Барадзіна, Альберт Адамавіч Каліноўскі і яго бацька Адам Казіміравіч падрыхтавалі і ажыццявілі аперацыю «Соль». Яны вывезлі са слаўгарадскага маслазавода ўсю соль, вырабленае масла, а завод замяніравалі, з гарадской управы вынеслі пішучую машынку і дзве папкі сакрэтных спраў.

У чэрвені 1943 г. слаўгарадскія падпольшчыцы Варвара Фёдараўна Самусенка, Ніна Аляксандраўна Ерашэнка, Марыя Рыгораўна Емяльяненка і Марыя Кузьмінічна Грыгарук з дапамогай сяброўкі з Рудня-Міхайлаўскай групы Таісы Міхайлаўны Кукаравай вынеслі з бальніцы ўвесь хірургічны інструмент, медыкаменты, перавязачныя матэрыялы і даставілі ўсё гэта ў 43-і партызанскі атрад. Гэта была вялікая дапамога партызанскім шпіталям засоўскай зоны.

Калі летам 1943 г. упаўнаважаным Магілёўскага абкома КП(б)Б Я.М.Нікіфаравым былі створаны падпольныя райкомы партыі і камсамола, патрыятычны рух на Слаўгарадчыне ўзняўся на якасна новую ступень. Удары партызан і падпольшчыкаў па ворагу з кожным днём становіліся ўсё больш адчувальнымі. Узляталі ў паветра нямецкія легкавыя і грузавыя машыны, ішлі пад адхон эшалоны, узрываліся масты, спілоўваліся тэлеграфныя і тэлефонныя ступы. Нават і тады, калі акупанты ў мэтах бяспекі знішчалі ўздоўж дарог лес на адлегласці 200 м з абодвух бакоў, яны не рызыкавалі ездзіць адзіночнымі машынамі ці невялікімі групамі. Яскравым прыкладам страт ворагам жывой сілы сталі нямецкія могілкі, якія можна было бачыць тады амаль у кожнай вёсцы, за выключэннем тых, куды акупанты не паказваліся. Іх колькасць павялічылася ў час правядзення гітлераўцамі восенню 1943 г. карных аперацый. На жаль, шмат гінула і мірных жыхароў. Перад пагрозай немінучай расплаты фашысты знішчалі ўсё жывое і нежывое на сваім шляху, ліхаманкава рыхтавалі чарговы абарончы рубаж на Сожы і Проні. Яны разлічвалі, што перад іх умацаваннямі і кручамі рэк спыніцца Чырвоная Армія.

1 кастрычніка 1943 г. савецкія палкі і дывізіі падышлі да Сожа. У 1941 г.

Браткі, не спяшайцеся капаць

некаторыя з іх мужа трымалі абарону тут, на левым беразе. Цяпер ім патрэбна было не менш мужнасці, каб перабрацца з левага на правы бераг. Зрабіць гэта вельмі і вельмі цяжка. Але там, уперадзе, лютое вораг, льеца шмат людской крыві, гараць вёскі. І Чырвоная Армія з вялікімі намаганнямі і стратамі 12 кастрычніка фарсіруе Сож, а праз некалькі дзён і Проню. Час вызвалення набліжаўся.

П. С. Ерашэнка.

У. М. Краўчанка.

Першы стрэл па ворагу ў в. Каменка

Уладзімір Міхайлавіч Краўчанка нарадзіўся і вырас на Украіне. Вайсковую службу праходзіў у г. Чавусы. Пасля арміі застаўся на Слаўгарадчыне. Настаўнічаў у Кульшычах, Ржаўцы. Калі скончыў завочна педінстытут, быў прызначаны дырэктарам Каменкаўскай школы. Жыў ён з сям'ёй у школьным будынку.

Многія жыхары верылі, што рака Сож — надзейны рубеж і вораг далей не прасунеца. Таму і не эвакуіраваўся з сям'ёй дырэктар школы ў тыл. Тым больш, што каля школы стаялі нашы гарматы. А гэта супакойвала не толькі Краўчанку. Калі ж вёску запоўнілі варожыя салдаты, ён вырашыў дачакацца цемры і ісці ў лес. Зброяй ён ужо абзавёўся. Неўзабаве каля шко-

лы спыніўся нямецкі бронетранспарцёр, і варожыя салдаты накіраваліся ў будынак.

Уладзімір Міхайлавіч, схапіўшы вінтоўку, выскачыў праз акно. Але вакол будынка былі фашысты. А ён адзін, толькі побач за сцяной жонка і трое малых дзетак. Што будзе з імі?

— Рус, здавайся! — пачуў Краўчанка голас фашыста.

У адказ на гэтую прапанову грывнуў стрэл. Першы стрэл па ворагу ў в. Каменка. Не даўся жывым у рукі акупантаў Уладзімір Міхайлавіч Краўчанка. Ён стаў першай ахвярай фашысцкіх захопнікаў у в. Каменка.

М. Каралёў.

Браткі, не спяшайцеся капаць

З успамінаў Г. Ф. Новікавай, жыхаркі в. Чырвоная Слабада

Было лета 1941 г. Фронт ужо аддаліўся ад нас на ўсход. Усё цішэй і цішэй становіўся гул гармат. У нашай вёсцы стаяў варожы асоб. Аднойчы ў вёску прыйшоў незнаёмы. Ён размаўляў і па-нашаму, і па-нямецку. Незнаёмы сказаў, што за Проняй, у лесе, засталася вайсковая часць, якая хоча здацца ў палон, толькі каб прыйшлі і забралі іх. Фашысты пайшлі за Проню з гэтым чалавекам. Як толькі яны прайшлі луг і наблізіліся да лесу, праваднік раптоўна знік у хмызняку. А тых, каго ён вёў, сустрэў агонь кулямётаў і вінтовак. Мала хто з акупантаў вярнуўся ў вёску. І яны вырашылі адпомсціць жыхарам вёскі. Фашысты ўсіх мужчын загналі ў хлёў, паставілі вартавых. На наступны дзень прыгналі мужыкоў на бераг ракі. Асобна паставілі Федчанку Кліма

Андрэвіча, былога нашага старшыню калгаса, Астапцова Рыгора, Ахтаменку Аляксея Якаўлевіча, Круцікава Міхаіла, Крыштапава Івана, некалькі ваеннапалонных. Тут жа вясковым мужыкам далі лапаты і заставілі капаць яму. Тыя пяць, што стаялі асобна, зразумелі, што капаюць для іх магілу. Клім Федчанка звярнуўся з просьбай да тых, хто капаў, каб яны не спяшаліся, каб далі магчымаць пажыць яшчэ некалькі хвілін. Жанчыны імкнуліся прарвацца да месца, дзе рыхтавалася крывавае расправа. Але іх туды не пусцілі. Хутка прагучалі аўтаматныя чэргі. Усе пяць нашых чалавек і некалькі палонных упалі ў агульную яму, якая стала для іх магілай. Так фашысты расквіталіся з ні ў чым не вінаватымі людзьмі.

Дакументы сведчаць

З ДАКЛАДНОЙ ЗАПІСКІ КАМАНДЗІРА 42-га ПАРТЫЗАНСКАГА АТРАДА НАЧАЛЬНИКУ АПЕРАТЫЎНАГА АДЗЕЛА БЕЛАРУСКАГА ШТАБА ПАРТЫЗАНСКАГА РУХУ ПАДПАЛКОЎНИКУ БРУХАНАВУ

Зимой 1942—1943 гг. отряд совместно с отрядами Перепечкина, Вечеркова, Кононыхина, Иванова и группой Бажикова на зимовку объединился в одну бригаду, в которой состояли до марта 1943 г.

Рост отряда характеризуется следующими показателями: на 1.01.1943 г. — 13 чел., на 1.08.1943 г. — 150 чел., на 1.09.1943 г. — 201 чел., на 1.10.1943 г. — 248 чел. и ко дню выхода из тыла — 248 чел.

Рост отряда шел исключительно за счет местного населения района. По выходе из тыла передано частям Красной Армии 139 чел. Отряд состоял в своем большинстве из местного населения, которое составляло 209 человек, и окруженцы, которых было 38 человек. К правительственной награде орденами и медалями представлено 12 человек.

Виды вооружения	В начале организации	К моменту выхода
1. Винтовки 5-зарядки	10	135
2. — // — СВТ	—	50
3. Автоматы немецкие	1	2
4. Автоматы ППД	1	2
5. Автоматы ППШ	2	3
6. Ручных пулеметов	2	26
7. Ротные минометы	—	2
8. Наганов и пистолетов	3	28

Боевые действия

За период деятельности отряда было истреблено 958 немцев и 39 предателей. На сторону отряда перешло РОА и полиции 30 человек. За период деятельности отряд потерял убитыми 3 человека, раненых 10 человек. Захвачено в боях: винтовок 45, пулеметов 6, пистолетов 4, патронов 1200, лошадей 5, минометов 1.

Произведено 12 засад по Варшавскому шоссе на перегоне Чериков—Пропойск. 22 случая минирования полотна шоссейной дороги. Спущены под откос 4 воинских эшелона с живой силой и техникой противника. Взорвано 900 метров рельс. В основном велись бои из засад на перегоне Чериков—Пропойск по Варшавскому шоссе. На засаду выделялся один взвод 40—45 человек с 6 пулемета-

Здымак на памяць. У час адной з сустрэч партызан 42-га, 48-га атрадаў і падпольшчыкаў. Люты 1976 г.

Партыйна-камсамольскія групы, якія дзейнічалі на Слаўгарадчыне

ми, при движении колонны машин противника отрезались от хвоста 5–6 машин и обстреливались. Как правило, в большинстве случаев выбирались машины с живой силой противника. Трофеи брать не представлялось возможности, так как лес по дороге был выпилен на 200 м по обе стороны...

Минирование шоссе производилось самодельными минами, делались деревянные ящики, в них заливался выплавленный из снарядов тол по 3–4 кг и закапывались в полотно дороги глубиной до 10 см.

1 октября 1943 г. во время выхода отряда из тыла противника 2 роты отряда, находившиеся в засаде с задачей уничтожить отходившую силу противника в момент, когда немцы хотели развернуться и принять бой с преследующими (их) частями Красной Армии, внезапно открыли пулеметно-оружейный огонь. Немцы, не приняв боя, вынуждены были бежать, оставив на поле боя убитых и весь обоз. Захвачены трофеи и, таким образом, произошло соединение с частями Красной Армии.

Партийно-политическая работа

На протяжении всего периода с населением поддерживалась тесная связь. Население помогало в изыскании оружия и боеприпасов, доносило отряду разведанные о гарнизонов противника. Работа населения на партизан нами сохранялась в тайне во избежание репрессий и террора со стороны немцев.

Сводки Совинформбюро ежедневно отпечатывались и размножались отрядной типографией и немедленно отправлялись населению. С момента организации подпольного РК КПБ работа отряда стала иметь более оживленный характер и приняла более конкретные, определенные формы. В отряде выпускалась райгазета (Калгасный Шлях).

Отряд ставил своей задачей срыв всех проводимых мероприятий немецкими властями, как-то: срыв заготовок продуктов, срыв насильной вербовки (рабочей силы в Германию) и т.д., путем разъяснения указаний Партии и Правительства. За счет резервов района в 1943 г. выросли отряды 42, 43, 46, 720, 721, 13 бригада, партизанские полки 13 и 15. Ко дню выхода отряда из тыла резервы населения, способного носить оружие, составляли до 1000 человек.

Командир отряда № 42 им. Тринадцати лейтенант (Королев)

Верно: Начальник секретного отдела М.Королев

Дзяржаўны архіў Магілёўскай вобласці. Ф. 3500. Воп. 4. Спр. 120. Л. 18–20.

Партыйна-камсамольскія падпольныя групы, якія дзейнічалі на Слаўгарадчыне

Бярозаўска-Гіжэнская. Кіраўнік — Драздоў Васіль Аляксандравіч. Члены групы: Анішчанка Восіп Пятровіч, Балукоў Фёдар Лявонавіч, Балукоў Цімафей Аляксеевіч, Градовіч Уладзімір Мікітавіч, Макаранка Іван Агеевіч, Мураўёў Іван Платонавіч, Раманаў Дзям'ян Нічыпаравіч, Селянкоў Трафім Сямёнавіч.

Даўгамохская. Кіраўнік — Сцяпанаў Іван Архіпавіч. Члены групы: Баранаў Міхаіл Арцёмавіч, Бондараў Мікалай Паўлавіч, Ганчароў Аляксандр Парфенавіч, Кондалеў Фёдар Яўхімавіч, Новікаў Тарас Восіпавіч, Сцяпанаў Васіль Архіпавіч.

Звад-Віраўская. Кіраўнік — Ганчароў Іван Васільевіч. Члены групы: Базылеў Аляксей Яўціхавіч, Ганчарова Настасся Фёдараўна, Мельнікаў Васіль Фёдаравіч, Савосціна Ніна Іванаўна.

Крамянская. Кіраўнік — Сёмкін Іван Аляксандравіч. Члены групы: Баранаў Уладзімір Іванавіч, Савельеў Васіль Парфенавіч, Сёмкін Аляксандр Іванавіч, Сёмкін Іван Нічыпаравіч, Студнёў Сцяпан Сцяпанавіч, Уткін Аляксей Восіпавіч, Хадунёў Сямён Іванавіч.

Прапойская 1-я. У яе ўваходзілі: Грашчанка Сямён Ларывонавіч, Кавалькоў Іван Васільевіч, Скальзаева Вольга Сяргеёўна, Скальзаеў Аляксей Сяргеевіч, Шэдаў Мікалай Пракопавіч.

Прапойская 2-я. Дзейнічала на электрастанцыі. Кіраўнік — Шэдаў Аляксей Васільевіч. Члены групы: Барадзіна Марыя Міхайлаўна, Груздзёў В.В., Далетаў Сцяпан, Каліноўскі Адам Казіміравіч, Каліноўскі Альберт Адамавіч, Кліменка Іван Васільевіч, Сарокіна Паліна Міхайлаўна.

Н. І. Камандзенка
(Савосціна).

С. С. Студнёў.

В. С. Скальзаева.

А. С. Скальзаеў.

Прапойская 3-я. Дзейнічала пры раённай бальніцы. Кіраўнік — Самусенка Барвара Фёдараўна. Члены групы: Грашчанка Аўгіння Апанасаўна, Грыгарук Марыя Кузьмінчна, Даўтэла Антаніна Антонаўна, Емяльяненка Марыя Рыгораўна, Ерашэнка Ніна Аляксееўна, Маргунова Марыя Сцяпанаўна.

Прапойская 4-я. Кіраўнік — Лісіцын Аляксей Апанасавіч. Члены групы: Караленка Дар'я Фёдараўна, Краснашчокаў Фёдар Уладзіміравіч, Лісіцына Кацярына Гаўрылаўна, Лісіцына Паліна Васільеўна, Цішчанка Аляксандр Паўлавіч.

Рудня-Міхайлоўская. Кіраўнік — Навуменка Мікалай Васільевіч. Члены групы: Гаўрыленка Аляксей Рыгоровіч, Каршукоў Васіль Іванавіч, Кухарава Таіса Міхайлаўна, Луфераў Андрэй Рыгоровіч, Салаўёў Ягор Іванавіч, Самусенка Васіль Прохаравіч.

Харанеўская. Кіраўнік — Коваль Восіп Восіпавіч. Члены групы: Асіноўскі Уладзімір Ануфрыевіч, Капчыкаў, Куракоў Іван Нічыпаравіч, Малашанка Дзмітрый Ягоравіч, Саладухін Дзмітрый Пятровіч, Ухватаў Рыгор Максімавіч.

Улуцка-Рабавіцкая. Кіраўнік — Цімашкоў Іван Якаўлевіч. Члены групы: Бандарэнка Вера Герасімаўна, Емяльянаў Павел Пятровіч, Краснабаеў Павел Рыгоровіч, Крыштапаў Васіль Ермалаевіч, Назараў Андрэй Мікалаевіч, Сомаў Архіп Сяргеевіч.

Кіраўнікі падполля і партызанскага руху на Слаўгарадчыне

БАНДАРЭНКА Вера Герасімаўна. Нарадзілася ў 1918 г. у в. Улукі Слаўгарадскага раёна. Да вайны працавала ў Азарыцкай сямігодцы. Удзельнічала ў стварэнні Улуцка-Рабавіцкай падпольнай групы. Маючы на руках малое дзіця, выконвала адказныя заданні групы, праз яе група звязалася з раённым падпольным штабам. 3 мая 1943 г. разведчыца партызанскага палка «Трынаццаць», 11 лістапада перайшла лінію фронту. Пасля вайны працавала старшынёй сельсавета, у райкоме партыі, настаўніцай у СШ № 2 г. Слаўгарад.

ГАПЕЕЎ Васіль Яўхімавіч. Нарадзіўся ў 1913 г. у в. Рагальня Чэрыкаўскага раёна. З сялян. Беларус. Вайна застала яго ў родным раёне на пасадзе дырэктара Гайкаўскай НСШ. 3 ліпеня 1941 г. удзельнік партызанскага руху ў Магілёўскай вобласці, камісар 42-га партызанскага атрада. 3 12.8.1943 г. член Прапойскага падпольнага РК КП(б)Б, рэдактар раён-

най падпольнай газеты «За Советскую Родину». Пасля вайны на партыйнай рабоце. У апошнія гады дырэктар слаўгарадскай СШ № 2. Узнагароджаны ордэнамі Чырвонага Сцяга, Айчыннай вайны I ступені, Чырвонай Зоркі, «Знак Пашаны», медалямі. Памёр у 1988 г.

ДРАЗДОЎ Васіль Аляксандравіч. Нарадзіўся ў 1915 г. у в. Бярозаўка Слаўгарадскага раёна. Да вайны настаўнічаў у Чавускім раёне. Кіраўнік Бярозаўска-Гіжэнскай падпольнай групы. 3 красавіка 1943 г. партызан 42-га атрада, палітрук роты. 3 11.8.1943 г. член Прапойскага падпольнага РК ЛКСМБ. 3 1.10.1943 г. працаваў у раёне загадчыкам райана, упраўляючым аддзялення Дзяржбанка, дырэктарам Новаслабадскай школы. Апошнія гады шмат працаваў над падрыхтоўкай гэтай кнігі.

КАНДРАТАЎ Павел Пятровіч. Нарадзіўся ў 1920 г. у с. Лімак, Паўночная Асеція. У 1941

г. трапіў у акружэнне на Слаўгарадчыне, дзе і застаўся. Са жніўня 1942 г. у 42-м партызанскім атрадзе, камандзір аддзялення. З 11.8.1943 г. член Прапойскага падпольнага РК ЛКСМБ. У пасляваенны час стаў хлебаробам, узначальваў аддзяленне саўгаса ў Растоўскай вобласці.

КАРАЛЁЎ Генадзь Андрэевіч. Нарадзіўся ў 1913 г. у г. Іванава. Рускі. З першых дзён Вялікай Айчыннай вайны на фронце, лейтэнант. У 1942 г. паранены трапіў у акружэнне, пасля выхаду з яго знайшоў прытулак у в. Рабавічы. Адзін з арганізатараў Улуцка-Харанеўскай падпольнай групы, яе камісар. З мая 1943 г. партызан 43-га атрада, яго камісар. У жніўні 1943 г. абраны камандзірам 42-га партызанскага атрада, які ўзначальваў да злучэння з Чырвонай Арміяй. Потым зноў у дзеючай арміі. Лейтэнант. Пасля вайны жыву ў Вільнюсе, працаваў у штабе Грамадзянскай абароны. Узнагароджаны ордэнам Чырвонага Сцяга, медалямі. Памёр у 1994 г.

КЛІМЕНКА Максім Васільевіч. Нарадзіўся у 1908 г. у в. Рудня Васькавіцкага сельсавета Слаўгарадскага раёна. Да вайны дырэктар Старынскай НСШ. З сакавіка 1942 г. член Слаўгарадскага штаба падпольнай арганізацыі, з сакавіка 1943 г. камандзір партызанскай групы, з мая 1943 г. начальнік штаба 43-га партызанскага атрада. Пасля вызвалення раёна войскамі Чырвонай Арміі працаваў на розных пасадах, настаўнічаў у Старыцы.

КЛІШКОЎ Андрэй Арцёмавіч. Нарадзіўся ў 1914 г. ў в. Гарадзішча Магілёўскага раёна. У час службы ў Чырвонай Арміі ўзначальваў камсамольскую арганізацыю 15-га артпалка, 26.7.1941 г. трапіў у акружэнне, з пачатку акупацыі застаўся дома. У студзені 1943 г. стаў партызанам, з 11.8.1943 г. член Прапойскага падпольнага РК ЛКСМБ. Пасля 1.10.1943 г. працягваў ваяваць ў дзеючай арміі. У пасляваенны час стаў настаўнікам, працаваў у Гуслішчанскай школе Магілёўскага раёна.

МАКАРАНКА Іван Агеевіч. Нарадзіўся 5.1.1918 г. у в. Кузьмінічы Чавускага раёна. Да прызыву ў Чырвоную Армію настаўнічаў у вёсцы. На фронце з першых дзён вайны. З акружэння дабраўся да родных мясцін, з пачаткам разгортвання партызанскага руху стаў членам Бярозаўска-Гіжэнскай падпольнай групы. Збіраў і хаваў зброю, праводзіў

В.Я.Гапееў.

В.А.Драздоў.

П.П.Кандратаў.

Г.А.Каралёў.

агітацыйную работу сярод насельніцтва. У красавіку 1943 г. прыйшоў у партызанскі полк «Трынаццаць», перадаў пры гэтым камандаванню 7 скрынак з патронамі і некалькі вінтовак. Летам 1943 г. быў прызначаны камандзірам атрада «Беларусь», створанага камандаваннем палка з мясцовага насельніцтва. Пасля вайны скончыў Мінскі медінстытут. Доктар медыцынскіх навук, прафесар кафедры гінекалогіі і акушэрства гэтага інстытута.

МАРОЗАЎ Якаў Данілавіч. Нарадзіўся ў 1914 г. у в. Тачкі Мазырскага раёна. З сялян. Беларус. Па заданні падпольнай арганізацыі пайшоў служыць у паліцыю, садзейнічаў дастаўцы зброі партызанам, потым перайшоў да іх і сам, у 43-м партызанскім атрадзе камандаваў узводам. З 11.8.1943 г. член Прапойскага падпольнага РК ЛКСМБ. Пры злучэнні атрада з Чырвонай Арміяй стаў у яе рады, загінуў на фронце.

МАРЧАНКА Іван Апанасавіч. Нарадзіўся ў 1923 г. у в. Рабінаўка Слаўгарадскага раёна. З

М. В. Кліменка.

Я. Д. Марозаў.

І. А. Марчанка.

І. А. Макаранка.

сялян. Беларус. Да пачатку вайны настаўнічаў, пражываў дома. З 21.5.1943 г. у партызанскім атрадзе, з 11.8.1943 г. член Прапойскага падпольнага РК ЛКСМБ. З кастрычніка 1943 г. у Чырвонай Арміі, загінуў на фронце.

НІКІЦІН Мікалай Маркавіч. Нарадзіўся ў 1906 г. у в. Загліннае Слаўгарадскага раёна. З сялян. Беларус. Працаваў у сельскай гаспадарцы, потым 3 гады на шахце і 7 гадоў у органах унутраных спраў. З 1937 г. да пачатку Вялікай Айчыннай вайны на партыйнай рабоце. У час вайны знаходзіўся на палітрабоце ў дзеючай арміі. У чэрвені 1942 г. узначаліў 42-і партызанскі атрад. З 12.8.1943 г. сакратар Прапойскага падпольнага РК КП(б)Б. Пасля вызвалення раёна 1-ы сакратар Слаўгарадскага РК КПБ, на іншых адказных пасадах. З 1963 г. персанальны пенсіянер рэспубліканскага значэння. Узнагароджаны ордэнамі Чырвонага Сцяга, Айчыннай вайны I ступені, Працоўнага Чырвонага Сцяга, медалямі. Ганаровы грамадзянін г. Слаўгарад. Памёр у 1964 г.

САВЕЛЬЕЎ Дзмітрый Емяльянавіч. Нарадзіўся ў 1917 г. у в. Харанеў Слаўгарад-

скага раёна. У пачатку вайны сакратар партбюро 3-й артбрыгады рэзерву Галоўнага камандавання. Летам 1941 г. трапіў у акружэнне, пасля жывіў у роднай вёсцы. Удзельнічаў у стварэнні Улуцка-Харанеўскай падпольнай групы, з сакавіка 1942 г. яе кіраўнік, з сакавіка 1943 г. камісар 13-й партызанскай брыгады.

САМУСЕНКА Варвара Фёдараўна. Нарадзілася ў 1916 г. у в. Рудня Васькавіцкага сельсавета Слаўгарадскага раёна. З пачатку вайны ў дзеючай арміі, медыцынская сястра. У раёне Мінска з параненымі байцамі трапіла ў акружэнне, потым жыла ў роднай вёсцы, хутка ўстанавіла сувязь з падпольшчыкамі і ўзначаліла падпольную групу. Па заданні падполля стала працаваць у Слаўгарадскай бальніцы з урачом-ваеннапалонным Лукоміным. Неаднаразова наведвала Магілёў, дзе звязвалася з мясцовым падполлем. З Магілёва прывозіла медыкаменты, перавязачны матэрыял. Зімой 1942 г. на санях разам з Васілём Самусенкам прывезла ў лес 15 вінтовак. Аказвала медыцынскую дапамогу партызанам. З чэрвеня 1943 г. партызанка 43-га атрада, удзельнічала ў баявых аперацыях па падрыве мастоў на шляху Доўск — Слаўгарад, у «рэйкавай вайне» ў верасні 1943 г. на чыгунцы Чавусы — Крычаў. Пасля вызвалення ад акупантаў была загадчыцай раённага аддзела аховы здароўя Слаўгарадскага раёна. Потым скончыла медінстытут. Да выхаду на пенсію працавала ўрачом у Прыбалтыцы. Памерла ў 1993 г.

САМУСЕНКА Васіль Прохаравіч. Нарадзіўся ў 1914 г. у в. Рудня Васькавіцкага сельсавета Слаўгарадскага раёна. Беларус. Адукацыя сярэдняя. У час Айчыннай вайны знаходзіўся ў роднай вёсцы, дзе арганізаваў і ўзначаліў маладзёжную падпольную групу. З 25.5.1943 г. палітрук узвода ў 43-м партызанскім атрадзе. З 11.8.1943 г. сакратар Прапойскага падпольнага РК ЛКСМБ, з 12.8.1943 г. адначасова і член Прапойскага падпольнага райкома КП(б)Б. Пасля вызвалення раёна ад акупантаў удзельнічаў у аднаўленні народнай гаспадаркі, потым жывіў і працаваў у Мінску, дзе і памёр.

САЎЧАНКА Сцяпан Фёдаравіч. Нарадзіўся ў 1912 г. у Слаўгарадзе. Беларус. Па рашэнні ЦК КП(б)Б быў пакінуты ў тыле для арганізацыі падпольнай работы і партызанскага руху. Палітрук. У 1941 г. узначаліў Прапойскую раённую падпольную арганізацыю. З мая 1943 г. камісар 43-га партызанскага ат-

Кіраўнікі падполля і партызанскага руху на Слаўгарадчыне

рада. З 12.8.1943 г. член Прапойскага падпольнага РК КП(б)Б. Пасля вайны жыў і працаваў у Магілёве. Памёр у 1990 г.

ХАБЛОЎ Міхаіл Пятровіч. Нарадзіўся ў 1905 г. у Слаўгарадзе. Капітан. У 1942 г. трапіў у палон, уцёк, жыў у Слаўгарадзе, уладкаваўся на працу ў дарожны аддзел рабочым. Член падпольнай арганізацыі, камандзір падпольнага штаба. З мая 1943 г. у 43-м партызанскім атрадзе, з 30.5.1943 г. яго камандзір. З 12.8.1943 г. член бюро Прапойскага падпольнага РК КП(б)Б, начальнік ваенна-аператыўнай групы (ВАГ). Пасля злучэння з Чырвонай Арміяй зноў стаў у яе рады і працягваў біць ворага да канца вайны, быў паранены. Узнагароджаны ордэнам Айчыннай вайны II ступені, медалямі. Памёр у 1988 г.

ЦІМАШКОЎ Іван Якаўлевіч. Нарадзіўся ў 1915 г. у в. Улукі Слаўгарадскага раёна. З сялян. Беларус. Скончыў Магілёўскі педінстытут. Перад Айчыннай вайной працаваў загадчыкам Валкавіцкага райана. У час акупацыі жыў у роднай вёсцы, адзін з арганізатараў Улуска-Харанеўскай падпольнай групы. З мая 1943 г. партызан 43-га атрада. Пасля вызвалення раёна працаваў у партыйных органах, потым настаўнічаў у Гомелі.

ШЭДАЎ Аляксей Васільевіч. Нарадзіўся ў 1922 г. у Слаўгарадзе. У пачатку вайны ў Чырвонай Арміі, лейтэнант. 14.7.1941 г. паранены, трапіў у акружэнне. Жыў і лячыўся ў лесе. У лістападзе 1941 г. прыйшоў дамоў у Слаўгарад, дзе ўладкаваўся на працу на электрастанцыю. У лютым 1942 г. стаў членам падпольнай арганізацыі. З мая 1943 г. партызан 43-га атрада, з 11.8.1943 г. член Прапойскага падпольнага РК ЛКСМБ. З кастрычніка 1943 г. і да канца вайны ў Чырвонай Арміі на 1-м Украінскім фронце. Узнагароджаны ордэнамі Аляксандра Неўскага, Айчыннай вайны I і II ступеней, медалём «За адвагу» і іншымі. Пасля вайны скончыў Магілёўскі педінстытут, працаваў настаўнікам, загадчыкам райана. Заслужаны настаўнік БССР.

З успамінаў А.В.Шэдава

У лютым 1942 г. на парадзе кіраўніка раённага падполля С.Ф.Саўчанкі я ўладкаваўся падсобным рабочым на электрастанцыю. Мне было даручана стварыць групу з мясцовай моладзі для правядзення дыверсій, збору зброі і вядзення агітацыйнай работы сярод насельніцтва. Хутка такая група склалася.

М.М.Нікіцін.

В.Ф.Самусенка.

В.П.Самусенка.

С.Ф.Саўчанка.

М.П.Хаблоў.

А.В.Шэдаў.

У сакавіку 1942 г. мая была аднакласніца Ганна Рыцікава, якая працавала прыбіральшчыцай у нямецкай сельскагаспадарчай камендатуры, знайшла там няспраўны радыёпрыёмнік і перадала падпольшчыкам.

Валеры Грудзін яго адрамантаваў, зрабілі батарэі.

Прыёмнік устанавілі ў хляве для торфу на электрастанцыі. Рэгулярна запісвалі зводкі Саўінфармбюро, якія потым друкавала

машыністка раённай управы Марыя Барадзіна, і распаўсюджвалі сярод насельніцтва. Радыепрыёмнік працаваў да жніўня 1942 г. Два разы ў месяц фашысты прыводзілі ў лазню з лагера ваеннапалонных для санітарнай апрацоўкі. Дэзінфектар Паліна Сарокіна па даручэнні падпольшчыкаў клала лістоўкі ў кішэні адзення ваеннапалонных. Такім спосабам звязаліся з кіраўніцтвам падполля ў лагерах. У лістападзе 1942 г. 24 ваеннапалонныя ўцяклі і трапілі да партызан.

Наша група займалася зборам зброі. За перыяд з сакавіка 1942 г. па красавік 1943 г. былі знойдзены 3 ручныя кулямёты, 21 вінтоўка, 5 рэвальвераў, каля 50 кг толу, 5 супрацьтанкавых мін, гранаты. Вясной і летам 1942 г. падпольшчыкі выходзілі на мініраванне шашы Брэст — Масква, псавалі тэлефонна-тэлеграфную сувязь. Мініраванне праводзілі ў раёне ўрочышчаў Сіліна поле і Малееў роў.

Аднойчы ў 1942 г. мы з Я. Д. Марозавым (ён служыў у каравульным узводзе рускай паліцыі) і В. Грудзіным вывезлі на санках з памяшкання паліцыі 11 скрынак вінтавачных патронаў і 2 скрынкі ручных гранат.

Альберт Каліноўскі (пісар пашпартнага стала) і Марыя Барадзіна перадалі С. Ф. Саўчанку 10 бланкаў пашпартаў.

У ліпені 1942 г. гітлераўцы разам з паліцыяй вырашылі пераправіцца на пароме за Сож, каб сабраць жывёлу з вёсак Старынскага сельсавета. Паром быў падпольшчыкамі замініраваны і спущаны па цяжэнні ракі. Раніцай немцы знайшлі яго каля в. Гайшын. Пры падцягванні парома да берага ўзарвалася міна. Быў забіты нямецкі салдат і паранены паліцай, узрываючы разбурыла і паром. Аперацыя ворага была сарвана. У красавіку 1943 г. Ганна Цімафееўна Шэдава, жонка майго брата, якая пражывала ў в. Любаны, прыйшла ад начальніка асобага аддзела палка «Трынаццаць» С. Дзянісава з прапановай аб сустрэчы з намі. У час гэтай сустрэчы, якая адбылася каля в. Чырвоная Слабада, мы дамовіліся аб падтрыманні сувязі і ўзаемадзеянні.

Летам 1943 г. у Слаўгарадзе пачасціліся арышты. Ужо былі схоплены члены падпольнай арганізацыі А. Скальзаеў, В. Мельнікаў, Ф. Краснашчокаў, маці падпольшчыцы В. Самусенка з двухгадовай унучкай-сіратай Вольгай

Якавенка і іншыя. Смяротная небяспека навісла і над тымі, хто яшчэ быў на волі.

Па распаражэнні штаба арганізацыі падпольшчыкі сталі прабірацца за Сож у 43-і партызанскі атрад, які быў створаны нашай падпольнай арганізацыяй. Трэба было ратаваць і тых, хто апынуўся ў гітлераўскіх катавальнях. І камандаванне прыняло рашэнне: неадкладна вызваліць сваіх баявых сяброў. Пасля таго, як Аляксей Скальзаеў паспрабаваў уцячы, але быў схоплены на вуліцы Слаўгарада ды яшчэ са зброяй у кішэні, фашысты вырашылі ўсіх арыштаваных расстраляць. Для іх ратавання была створана група з найбольш рашучых партызан, у якую ўвайшлі А. Батоўкін, С. Грашчанка, Я. Марозаў, А. Лісіцын, М. Навуменка, А. Уткін і іншыя. Кіраваць аперацыяй даручылі камандзіру роты 43-га партызанскага атрада Г. Каралёву.

Перш чым прыступіць да ажыццяўлення аперацыі, камандаванне дасканалы вывучыла абстаноўку. Арыштаваныя сядзелі ў дзвюх камерах: мужчыны і жанчыны паасобку. Дзесяць немцаў і пяць паліцаёў — гэта ахова смяротнікаў. Акрамя таго, разам з падпольшчыкамі нашага раёна ў турме сядзелі людзі з іншых мясцін, нават бежанцы са Смаленшчыны і Калугі, саветскія ваеннапалонныя. Турма знаходзілася на бальнічным двары. У бальніцы працавалі падпольшчыцы В. Самусенка, М. Емяльяненка, М. Грыгарук. Яны былі азнаёмлены з планам па вызваленні арыштаваных, аб чым паведамілі ім і ў першую чаргу А. Скальзаеву.

Ноччу 31 мая група Каралёва пранікла ў Слаўгарад з боку в. Кабіна Гара. Кулямётны разлік Уткіна рушыў у напрамку заходняй ускраіны горада. Асноўныя сілы былі падзелены на групу захопу і групу абароны. Апошняя размясцілася за паўкіламетра ад Слаўгарада, у Малеевым рове. Група нападу адразу накіравалася да турмы. Як і прадугледжвалася планам, партызаны ў 2 гадзіны ночы бяшумна занялі ўсе абарончыя пункты на бальнічным двары. Я. Марозаў накіраваўся да вартавога, але той выстраліў. Партызан кінуў гранату. На яе выбух з каравульнага памяшкання праз вокны стала выкакваць ахова турмы. Але па іх быў адкрыты інтэнсіўны аўтаматны агонь. Кулямётны разлік Уткіна пачаў расстрэльваць вартавых,

якія ў паніцы спрабавалі ўцячы ў горад. Як толькі пачалася кулямётна-аўтаматная страляніна, арыштаваныя, якія чакалі гэтай хвіліны, сталі выломліваць дзверы і хутка апынуліся на свабодзе. Іх накіравалі са Слаўгарада ў напрамку в. Курганаўка, дзе яны былі сустрэты партызанамі з групы аховы. У выніку гэтай аперацыі былі вызвалены А. Скальзаеў, Ф. Краснашчокаў з жонкай Марыяй Фёдараўнай і дзецьмі Рыгорам і Соф'яй, А. Самусенка з унучкай і іншыя. Усе, хто быў здольны трымаць зброю, уліліся ў 43-і партызанскі атрад, а астатнія разышліся па хатах.

А ў мяне ў гэтую памятную ноч было сваё заданне. Справа ў тым, што ў атрадзе быў баяніст Сямён Велікаў, а баяна не было. Я добра ведаў у

М.М. Барадзіна
(Самусенка).

І.А. Сёмкін.

Слаўгарадзе таго немца, які меў баян. Утрох мы ў гэты час і забралі інструмент у немца. А назаўтра ўжо партызаны слухалі канцэрт Велікава.

Крамянка змагаецца

З успамінаў І.А. Сёмкіна

Іван Аляксандравіч Сёмкін нарадзіўся 22.6.1924 г. у в. Крамянка Слаўгарадскага р-на ў сялянскай сям'і. У 1941 г., перад самым пачаткам Вялікай Айчыннай вайны, скончыў Прапойскую СШ. Прасіўся на фронт добраахвотнікам, але ў армію не ўзялі з-за ўзросту (не хапала гадоў). Быў накіраваны ў распараджэнне Прапойскага РК КП(б)Б. Калі раён у 1941 г. акупіравалі нямецка-фашысцкія захопнікі, І.А. Сёмкін узначаліў падпольную групу ў в. Крамянка, кіраваў ёй да сакавіка 1943 г., затым падпольшчыкі пайшлі ў партызанскі атрад, створаны на базе крамянскай групы. Быў палітруком узвода, роты 43-га партызанскага атрада імя Варашылава. Пасля вызвалення раёна працаваў сакратаром Слаўгарадскага, Краснапольскага райкомаў ЛКСМБ, потым у рэдакцыі магілёўскай абласной газеты «За Радзіму». У 1949 г. скончыў гістарычны факультэт БДУ. Працаваў у рэдакцыях газет «Советский крестьянин», «Колхозная правда», «Мінская праўда», у дзяржаўным выдавецтве Беларусі. Скончыў аспірантуру ў Інстытуце філасофіі АН Беларусі, працаваў на кафедры філасофіі БПІ. Намеснік старшыні мінскага навуковага аб'яднання «Гістарычныя веды».

Паводле слоў маёй маці, я нарадзіўся 22 чэрвеня 1924 г. Але я ніколі не святкую свой дзень нараджэння, бо лічу 22 чэрвеня самым чорным і трагічным днём у гісторыі. Не можа быць святам дзень пачатку самай кровапралітнай, самай разбуральнай у гісторыі вайны дзень, — у які палягло столькі маладых жыццяў, аддадзеных за свабоду і незалежнасць Радзімы. Тады, у чэрвені 1941 г., я са сваімі

сябрамі-аднакласнікамі скончыў школу. Дырэктар Слаўгарадскай СШ С.Г. Статкевіч, настаўнікі наладзілі для нас развітальны выпускны баль, які пачаўся 21 чэрвеня. Гулялі мы да раніцы, 22 чэрвеня той самай раніцы, калі на заходніх рубяжах нашай краіны ўжо палыхала вайна. У той жа дзень, 22 чэрвеня, уся мужчынская палова нашага класа з'явілася на прызыўныя мабілізацыйныя пункты. Па 1-й мабілізацыі пайшоў на фронт і мой бацька. Мяне з-за вельмі маладога ўзросту ў армію не ўзялі, а накіравалі ў распараджэнне райкома партыі, які фарміраваў кадры для падпольнай работы на час варожай акупацыі. Як толькі фашысты занялі тэрыторыю раёна, мы ўключыліся ў работу.

6 лістапада 1941 г. у в. Крамянка, у доме калгасніка Івана Елісеевіча Сёмкіна, мы сабраліся на ўрачысты сход, каб адзначыць свята — 24-ю гадавіну Вялікага Кастрычніка. На сходзе прысутнічалі камсамольцы Аляксей Іосіфавіч Уткін, Кацярына Сцяпанаўна Студнёва, Вольга Іванаўна Хадунова, Уладзімір Іванавіч Баранаў, калгаснікі Таццяна Іванаўна Хадунова, Ганна Іванаўна Сёмкіна, Іван Елісеевіч Сёмкін, Ефрасінья Міхайлаўна Сёмкіна і мая мама, Варвара Якаўлеўна. На нашым сходзе было аднадушна вырашана стварыць у Крамянцы падпольную арганізацыю, уключаючы ў яе моладзь, калгаснікаў, акружэн-

цаў, ваеннапалонных, якія змаглі ўцячы з лагераў. Распрацавалі і зацвердзілі план дзеянняў — збор зброі, боепрыпасаў, агітацыйна-масавая работа, захаванне калектывнай формы земляробства, дапамога сем'ям чырвонаармейцаў, разведвальная работа, зрывы мерапрыемстваў акупацыйных улад і інш. Спрыяла нам тое, што ў Крамянцы не было паліцыі да самага канца акупацыі. А стараста, Павел Яўменавіч Яўсеенка, быў наш чалавек.

У снежні 1941 г. група папоўнілася за кошт акружэнцаў і ўцекачоў з лагераў для ваеннапалонных — Аляксандр Іванавіч Сёмкін, Васіль Парфенавіч Савельеў, Сямён Іванавіч Хадуюў. Вясной 1942 г. да нас далучыліся ўдэцшыя з палону старшы сяржант Іван Якаўлевіч Яўсеенка і старшы лейтэнант Сцяпан Сцяпанавіч Студнёў, а таксама калгаснікі Іосіф Данілавіч Уткін, Мікіта Рыгоравіч Сёмкін, Кузьма Паўлавіч Новікаў. Шмат увагі кіраўніцтва групы аддавала ўзаемадзеянню з падпольнымі групамі іншых вёсак і Прапойска. У кастрычніку 1941 г. адбылася сустрэча з Аляксандрам Паўлавічам Цішчанкам з хутара Сіліна Поле. Дамовіліся аб сумесных дзеяннях па зборы і перадачы разведвальнай інфармацыі. Звесткі да нас паступалі з Прапойска ад Марыі Міхайлаўны Барадзіной, з Рудні і Міхайлова ад Мікалая Васільевіча Навуменкі і Васіля Прохаравіча Самусенкі. Уся гэтая інфармацыя апрацоўвалася і перадавалася ў Кліны, дзе знаходзілася разведгрупа штаба Заходняга фронту ў складзе Васіля Карнеевіча Анціпенкі, яго дачок Любові і Лізаветы, Івана Піліпавіча Пракопава. У час гэтай сустрэчы Аляксандр Паўлавіч перадаў нам 20 адзінак стралковай зброі, 7 скрынак патронаў і скрынку ўзрыўчаткі.

У снежні 1941 г. мы ўстанавілі сувязь з патрыётамі в. Дабранка на чале з Міхаілам Аляксандравічам Сталярэнкам.

У студзені 1942 г. мы з Ганнай Іванаўнай Сёмкінай ездзілі ў Таўкачоўку, дзе ўстанавілі сувязь з Аксёнам Іванавічам Клімянковым, а ў лютым устанавілі сувязь з Бязуевіцкай падпольнай групай. У гэты ж час у Старынцы адбылася сустрэча з Арыяднай Андрэўнай Гірс, якая пасля доўгай асцярожнай гутаркі паабяцала дапамагчы наладзіць сувязь з партызанамі. Разам з ёй мы саставілі зварот на нямецкай мове да нямецкіх салдат. У ім разказвалася аб разгроме фашысцкіх войскаў пад

Масквой і змяшчаўся заклік здавацца ў палон, выводзіць са строю тэхніку, распаўсюджаць нашы лістоўкі сярод салдат і афіцэраў.

Калі наша група канчаткова сфарміравалася, мы перабудавалі яе структуру, кожнаму падпольшчыку вызначылі круг абавязкаў, наладзілі вучобу, інструктаж маладых падпольшчыкаў. Іх праводзілі старшы лейтэнант С.С.Студнёў, А.І.Сёмкін, В.П.Савельеў, І.Я.Яўсеенка. Па прапанове былых чырвонаармейцаў стварылі баявую дыверсійную групу. Узначаліў яе І.Я.Яўсеенка, увайшлі ў яе І.Д.Уткін, М.Р.Сёмкін, К.П.Новікаў. Група сістэматычна выходзіла на дыверсіі на шашу Прапойск — Чэрыкаў, Прапойск — Доўск, узрывала масты, ірвала правадную сетку, устанаўлівала міны. Вялікая роля адводзілася разведцы. Выдатнымі памочнікамі ў гэтай справе былі падлеткі. Яны праходзілі там, дзе небяспечна было прайсці дарослым, ніхто лепш за іх не ведаў, дзе можна дастаць аўтамат ці вінтоўку, утопленыя пры фарсіраванні чырвонаармейцамі, якія выходзілі з акружэння. Асабліва вызначаліся падлеткі Іван Аляксеевіч Баранаў, Аляксей Аляксандравіч Сёмкін, Пётр Пракопавіч Хадуюў. Адказнасць за работу з імі была ўскладзена на А.І.Уткіна.

Наяўнасць і дзейнасць нашай групы дабратворна ўплывала на маральны клімат у вёсцы. Вяскоўцы прызналі нас сваімі абаронцамі, дапамогу нам лічылі за гонар; барацьба з ворагам з'яднала іх у цесны калектыв. Справы нашы ішлі добра.

Кіраўніцтва групы ўвесь час рабіла спробы выйсці на прадстаўнікоў Прапойскага падполля, мы здагадваліся, што яно існуе ў горадзе. Нарэшце нам удалося сустрэцца са Сцяпанам Фёдаравічам Саўчанкам. Сцяпан Фёдаравіч пачынаў барацьбу з ворагам у партызанскім атрадзе, створаным Чэрыкаўскім падпольным райкомам КП(б)Б, кіраваў разведкай, контрразведкай і сувязямі з падпольшчыкамі. Пасля таго, як у кастрычніку 1941 г. карнікі нанеслі партызанам жорсткае паражэнне, члены падпольнага райкома вырашылі адправіць С.Ф.Саўчанку ў Прапойск, дзе яго ніхто не ведаў. У Прапойску жылі і яго бацькі. З дапамогай сяброў ён уладкаваўся рабочым на аўтамагістралі, што дазваляла кантраляваць рух варожых войскаў. Дзякуючы дапамозе стрыечнай сястры, настаўніцы

Ксеніі Іванаўны, Сцяпан Фёдаравіч устанавіў сувязь з камуністамі, стварыў ядро падпольнай партыйна-камсамольскай арганізацыі. 4.3.1942 г. адбыўся 1-ы партыйна-камсамольскі сход Прапойскай падпольнай арганізацыі. У яго рабоце прынялі ўдзел С.Ф.Саўчанка, М.В.Кліменка, А.А.Лісіцын, М.П.Хаблоў, М.В.Навуменка, А.С.Скальзаеў. Сход пастанавіў стварыць падпольную Прапойскую раённую партыйна-камсамольскую арганізацыю. Кіраўніком яе і камісарам абралі С.Ф.Саўчанку, камандзірам — капітана Чырвонай Арміі М.П.Хаблова, які ўцёк з палону і жыў у маці. М.В.Кліменка быў прызначаны начальнікам штаба, М.В.Навуменка і А.А.Лісіцын адказвалі за разведку, контрразведку і сувязь з падпольшчыкамі. А.С.Скальзаеў адказваў за работу з моладзю. Тут жа быў распрацаваны і зацверджаны план, вызначаны спосабы і сродкі барацьбы з фашыстамі. Былі ўстаноўлены сувязі з партызанскімі атрадамі, якія дзейнічалі на тэрыторыі раёна.

У пачатку мая 1942 г. ва ўрочышчы Старык, дзе да вайны быў смалакурны завод, адбылася нарада кіраўнікоў Прапойскага падполля з камандаваннем партызанскіх атрадаў левабярэжжа Сожа.

У ім удзельнічалі І.А.Сцефаненка, А.М.Гарбаты, А.К.Новікаў, А.В.Львоў, І.І.Іваноўскі і іншыя. Ад Прапойскай раённай падпольнай арганізацыі ўдзельнічалі С.Ф.Саўчанка, М.П.Хаблоў, М.В.Кліменка, М.В.Навуменка, кіраўнік Харанева-Улуцкай падпольнай групы Д.С.Савельеў і я. Мы абмеркавалі мерапрыемствы па ўзаемадзеянні, распрацавалі і зацвердзілі план вываду вязняў з Прапойскага лагера ваеннапалонных у атрад І.А.Сцефаненкі. А ў канцы мая 1942 г. падпольшчыкі Прапойскага лагера ваеннапалонных Іван Рыгоровіч Тарасаў, Іван Харытонавіч Бандарэнка, Іван Аляксандравіч Конанаў з дапамогай мясцовых падпольшчыкаў і партызан вывелі ў Засожжа 23 ваеннапалонных. У лесе, дзе працавалі ваеннапалонныя, падпольшчыкі схавалі зброю, пры дапамозе якой вязні лагера перабілі ахову і пайшлі ў атрад І.А.Сцефаненкі.

У ноч на 31 мая 1943 г. падпольшчыкі Прапойска разам з партызанамі здзейснілі яшчэ адну дзёрзкую акцыю — разграмілі гарадскую турму і вызвалілі ўсіх яе вязняў, якім пагра-

жала смяротная кара, і ўсіх 40 чалавек пераправілі ў 43-і партызанскі атрад. А яшчэ ў тую ж ноч напалі на нямецкую камендатуру, захапілі ўсю зброю і дакументы.

Падпольшчыкі ўсіх груп раёна збіралі зброю, уся яна перадавалася партызанам.

У чэрвені 1943 г. гарадскія падпольшчыкі разграмілі масласырзавод у Прапойску. Загрузіўшы падводы маслам, сырам, соллю, захапіўшы дакументы, пішучую машынку, падклалі міну і накіраваліся да Сожа. А калі з дапамогай партызан сталі перапраўляцца на левы бераг у партызанскую зону, ззаду пачуўся моцны выбух. Завод выйшаў са строю надоўга, да самага вызвалення.

С.Ф.Саўчанка ўвесь час шукаў сувязі з абласным падпольным цэнтрам. У чэрвені 1942 г. па яго даручэнні гэтым стала займацца кіраўнік падпольнай групы раённай бальніцы Варвара Фёдараўна Самусенка. Разам з падпольшчыцай Марыяй Рыгораўнай Емяльяненка яны адправіліся ў Магілёў за медыкаментамі. Праз сваіх знаёмых выйшлі на члена Магілёўскай абласной падпольнай арганізацыі Фёдара Пракопавіча Даніленку, потым адбылася сустрэча з абласным партыйна-камсамольскім падполлем. Кіраўнікі цэнтра добра адазваліся пра дзейнасць падпольшчыкаў і партызан Прапойскага раёна. У верасні 1942 г. на сувязь з абласным цэнтрам быў адпраўлены А.С.Скальзаеў. Ён даставіў у Прапойск газеты, лістоўкі, зварот цэнтра да працоўных вобласці яшчэ шырэй разгарнуць барацьбу з акупантамі.

Устанаўленне сувязей з абласным цэнтрам дабратворна паўплывала на актывізацыю падпольнага і партызанскага руху. Шырэй разгарнулася агітацыйна-масавая работа сярод насельніцтва. Зямля гарэла пад нагамі ў фашыстаў. Многія паліцэйскія і служачыя акупацыйных устаноў сталі шукаць шляхі пераходу да партызан. Пад кіраўніцтвам Максіма Васільевіча Кліменкі прапойскія падпольшчыкі распапагандавалі паліцэйскіх і завялі іх у партызанскі атрад № 40, што дзейнічаў на тэрыторыі Краснапольскага раёна. Узростанне магутнай хвалі партызанскага руху, які кантраляваў вялікія тэрыторыі, палыхала акупантаў і асабліва гестапа, якое аказалася бездапаможным. Гестапаўцы ўзмацнілі карныя дзеянні — пачалі блакаду гіжэнскіх лясоў і перарвалі сувязь пад-

польшчыкаў з партызанскім палком Грышына, іншымі атрадамі. Гестапа рыхтавала ўзмоцненую аблаву на падпольшчыкаў Прапойска і бліжэйшых населеных пунктаў. Нашы людзі, якіх удалося ўладкаваць у карныя органы, сумелі своечасова папярэдзіць падпольшчыкаў. Было прынята рашэнне ўсім адыходзіць за Сож. Ноччу 26 мая 1943 г. з горада пайшлі ўсе, каму пагражаў арышт. Засталіся толькі тыя, хто быў па-за падазрэннямі. Перамены на фронце, імклівае наступленне Чырвонай Арміі, развал акупацыйнай адміністрацыі абумовілі змяненні ў характары і задачах дзейнасці падпольных арганізацый.

У ліпені 1943 г. у Крамянцы, літаральна пад бокам у ворага, за 4 км ад Прапойска, у доме Варвары Якаўлеўны і Аляксандра Іванавіча Сёмкіных адбылася сустрэча кіраўнікоў Прапойскага падпольнага райкома КП(б)Б з падпольшчыкамі. У ёй прымалі ўдзел кіраўнікі падпольных груп Каменкаўскага і Старынскага сельскіх Саветаў, сакратар падпольнага Прапойскага райкома КП(б)Б камандзір аператыўнай групы Мікалай Макаравіч Нікіцін, камісар 43-га партызанскага атрада С.Ф.Саўчанка, сакратар падпольнага РК ЛКСМБ Васіль Прохаравіч Самусенка, партызанскія камандзіры. Я таксама быў на гэтай нарадзе. Са змястоўнай прамовай выступіў на ёй М.М.Нікіцін. Прызываючы партызан і падпольшчыкаў актывізаваць удары па акупантах,

ён напамніў пра тое, што неабходна захоўваць сельскагаспадарчы інвентар, калгасную маёмасць, насенне, жывёлу, сабраць ураджай, пасеяць азимья.

Нам непрывычна было слухаць гэтыя новыя словы, якія ў самы разгар вайны заклікалі нас да стваральнай працы, а не разбурэння.

За 2 ваенныя гады абнавілася і наша Крамянская падпольная група. Многія яе члены пайшлі ў партызаны. Кіравала групай Кацярына Сцяпанаўна Студнёва. Група папоўнілася новымі членамі з ліку моладзі, калгаснікаў і працягвала актыўную дзейнасць. Яна па сутнасці кантралявала ўсё жыццё нашай партызанскай зоны. Крамянка была недаступнай для гітлераўцаў — усе іх спробы нападзі на вёску знянацку ці заслаць туды сваіх агентаў закончваліся правалам. Наша контрразведка ведала, каго да нас засылаюць яшчэ раней, чым агенты адпраўляліся ў дарогу.

Раз'юшаныя гітлераўцы ў ліпені 1943 г. разбамбілі і спалілі Крамянку з самалётаў, паднятых з Быхаўскага аэрадрома. Тады загінула і згарэла ў агні шмат жыхароў вёскі — жанчын, дзяцей, старых, у тым ліку і Ганна Манькова, якая папярэдзіла нас пра гэту варварскую акцыю. Так, мая родная Крамянка не скарылася перад ворагам і зрабіла свой важкі ўклад у справу вызвалення. А мае землякі высока і годна пранеслі праз цемру фашысцкай навалы імя савецкага чалавека-патрыёта.

Дакументы сведчаць

СА СПРАВАЗДАЧЫ ПАДПОЛЬНОЙ ПАРТЫЙНА-КАМСАМОЛЬСКОЙ АРГАНІЗАЦЫІ, ЯКАЯ ДЗЕЙНІЧАЛА ў ЛАПАЦЦКІМ, РАБАВІЦКІМ І ЦЕЛЯШОЎСКІМ СЕЛЬСАВЕТАХ СЛАЎГАРАДСКАГА РАЁНА, ЗАГАДЧЫКУ АРГІНСТРУКТАРСКАГА АДЗЕЛА ЦК КП(б)Б В.І.ЗАКУРДАЕВУ АБ ЯЕ БАЯВОЙ ДЗЕЙНАСЦІ

1. Арганізацыя

Партызанская падпольная партыйно-комсомольская арганізацыя арганізавана в марце месяце 1942 года. Рукаводзящим ядром арганізацыі быў падпольны партыйны камітэт в составе трех человек.

1. Савельев Дмитрий Емельянович, член ВКП(б) с 1940 г., командир.

2. Королев Геннадий Андреевич, кандидат ВКП(б) с 1939 года (член ВКП(б) с 1943 г.), комиссар.

3. Тимошков Иван Яковлевич, член ВКП(б) с 1939 г., член организации.

Первое заседание комитета проведено 9 марта 1942 года в д. Улуки, Пропойского района, в квартире тов. Тимошкова Ивана Яковлевича. На повестке дня стояли следующие вопросы:

1. Задачи организации и обстановка в районе.

2. Организационный вопрос.

Обстановка в районе к моменту организации подпольной организации.

К этому периоду в данных сельсоветах насчитывалось гарнизонов — 2 (Рабовичский с количеством 90 человек и Теляшевский — 72). Волостей — 3, полицейских управлений — 3 с количеством 50 полицейских.

Ввиду отсутствия партизанского движения, жестокого террора и немецко-полицейского засилья в районе, население на первых порах боялось встать на открытый путь борьбы с немецкими захватчиками и под страхом смерти вынуждено было выполнять мероприятия, проводимые немецкими захватчиками.

Вся работа подпольной организации была направлена на беспощадную борьбу с немецкими захватчиками и их прихвостнями — полицейскими, бургомистрами и прочими предателями народа, на срыв мероприятий, проводимых ими: угон населения в немецкое рабство, срыв заготовки скота и продуктов, порча дорог и срыв дорожного строительства, уничтожение немецких предприятий, складов и учреждений.

Вести агитационно-разъяснительную работу среди населения о неизбежной гибели фашизма, о скором приходе Красной Армии, которая освободит наш народ и нашу землю от немецкой тирании, готовить население к вступлению в партизанские отряды, производить сбор оружия и боеприпасы, необходимые для вооружения будущего партизанского отряда. Проводить разлагательскую работу в гарнизонах и немецких учреждениях.

Очередными задачами комитета наметили: подбор людей в подпольную организацию, главным образом за счет надежных людей из партийно-комсомольского и советского актива, а также лучшей части колхозного крестьянства.

По оргвопросу постановили — командиром организации избрать тов. Савельева Д.Е., Тимошкова И.Я. — членом, комиссаром организации тов. Королева Г.А.

II. Конспирация

Для сохранения организации от провалов и возможного предательства, нами была установлена следующая конспирация: отдельные члены подпольной организации не могли знать всех членов подпольного комитета и всех членов организации. Они знали одного члена комитета, который работал с ними в данном сельсовете. Знали, что существует подпольный комитет как руководящее ядро, но кто в него входил для них было неизвестно. На определенное время назначались пароли и место явок для получения задания в работе.

III. Деятельность в организации

К концу мая 1942 года организация насчитывала 14 членов:

1. Савельев Ю.С.	8. Криштанов Ф.
2. Королев Г.А.	9. Дятлов Зах.
3. Тимошков И.Я.	10. Гарьбарь Г.Ф.
4. Емельянов П.П.	11. Коваль
5. Старшинов И.Ф.	12. Зусь Иван
6. Крыштанов А.Л.	13. Ухватов Гр.
7. Краснобаев Павел	14. Дехтярев Павел

К этому времени проделано следующее: сорвано две мобилизации по «вербовке» рабочей силы в Германию. 300 советских граждан были спасены от фашистской каторги.

Комитет, получив достоверные сведения о предстоящей «вербовке», написал обращение ко всей молодежи района. Разоблачая подлое намерение немецких властей, призывал молодежь укрываться в лесу и убегать в другие районы, где на это время вербовка не проводилась. Результаты работы получились положительные, «вербовка» была сорвана. За этот период была сорвана заготовка скота. Для этого было предложено населению угонять скот в лес, а тот скот, который немцам удалось взять, по дороге в Пропойск под д. Рабовичи был отбит специально посланной группой подпольщиков во главе с тов. Королевым и возвращен населению в количестве 280 коров.

В последующие месяцы до марта 1943 года было сорвано 8 мобилизаций рабочей силы и спасено от угона в фашистское рабство 1200 человек.

Крестьяне полностью прекратили сдачу хлеба и прочих продуктов.

Дорожные работы и лесозаготовки систематически срывались. Когда полицейские толпами гнали народ на дорожное строительство и лесозаготовки, комитет выделял специальные вооруженные группы подпольщиков, которые не дав дойти до места работы, обстрелом возвращали их назад, а иногда разгоняли на месте работ.

В июле 1942 года был взорван и уничтожен оборудованный Лопатичский маслозавод, работающий на немцев, с уничтожением которого население было избавлено от молокопоставок.

Весной в 1942 году во время наводнения группой подпольщиков во главе с тов. Савельевым Д.Е. была раскопана дамба у Хороневского моста на дороге Пропойск — Чаусы. Наводнение снесло всю насыпь дороги и движение было приостановлено на все лето 1942 года.

IV. Политическая работа среди местного населения

Вся политическая работа среди населения была направлена на разоблачение живой немецкой пропаганды о «непобедимости» немецкой армии и «незыблемости нового порядка в Европе» путем бесед, на фактах и примерах члены организации разъясняли населению, что из себя представляет германская армия и что это за «новый порядок» в Европе. Вести, которые мы получали с большой земли, быстро распространялись среди населения. Приказ товарища Сталина о необходимости развертывания массового партизанского движения в тылу врага влил бодрость и еще большую энергию в работе членов нашей подпольной организации.

Разъясняя приказ среди населения, мы начали готовить народ и собирать оружие для организации местного партизанского отряда. Большой успех имели листовки «Вести с Советской Родины». Народ с жадной вслушивался в каждое слово правды, эта правда подтачивала все столбы немецкой пропаганды.

Немецкая пропаганда не имела никакого авторитета и силы среди населения.

Листовки членами нашей организации переписывались от руки и распространялись во всех направлениях, попадая в Могилев, Пропойск, Чаусы.

В листовках и беседах народу давалось понять, что необходимо начать самую активную открытую вооруженную борьбу в тылу врага, что необходимо доставать оружие, уничтожать немца, что в этом есть залог победы, и к марту 1943 года, в результате правильной политической разъяснительной работы среди населения, из деревень Лопатичского, Рабовичского и Телешевского сельсоветов, кто может воевать, ушли в партизаны, а спустя месяц и весь район стал партизанским.

V. Работа по разложению немецко-полицейских гарнизонов

В этой области работа производилась главным образом путем отправки и подбрасывания листовок, а также разъяснение некоторым полицейским, что они из себя представляют и чьи интересы они защищают, став на путь службы немецкому фашизму.

В этом деле мы имели успех, потому что в полицейской среде имелись полицейские, которых немцы путем угроз и силой оружия заставляли служить им.

Наша задача заключалась в том, чтобы убедить этих людей отказаться и уйти со службы.

В результате проделанной работы из Телешевского гарнизона убежало 23 человека, в связи с чем немцы были вынуждены оставшуюся часть гарнизона отвести в Пропойск. Это имело место и в Рабовичском гарнизоне до его полного разгрома.

VI. Связь с Пропойской подпольной организацией

Несмотря на то, что Пропойская подпольная организация знала о нашей подпольной деятельности, даже считала частью своей организации, до января 1943 года никаких конкретных указаний не давала, только в январе 1943 года по нашему требованию они вызвали к себе членов нашего комитета и когда нами был поставлен вопрос о необходимости развертывания партизанского движения по району, Пропойская организация, боясь террора местного населения со стороны немцев и полиции и боясь провала работы организации, запротестовала против наших требований, что является прямым невыполнением приказа товарища Сталина о развертывании массового партизанского движения в районе.

По нашему требованию решено организовать местный партизанский отряд Пропойского района, для чего из нашей организации были выделены комиссаром местного партизанского отряда тов. Королев Г.А. (комиссар партийной подпольной организации) и члена организации Емельянова П.П.

VII.

1. По постановлению подпольного комитета от 10 февраля 1943 года было решено начать отправку членов подпольной организации в партизанский отряд с целью дать начало массовому партизанскому движению по району.

2. Распределить все оружие и боеприпасы между членами организации. К этому времени организация имела 56 человек личного состава и вооружение.

1. Пулеметов ручных	3
2. Минометов ротных	1
3. Винтовок	109
4. Патрон	18 000
5. Тол	120 кг.
6. Мин	31
7. Личное оружие	15

С марта месяца началось массовое партизанское движение по району и к маю месяцу из трех сельсоветов (Рабовичский, Лопатичский и Телешевский) в партизанские отряды вступило до 500 человек.

На территории Пропойского района были организованы партизанские отряды, № 42, 43, 46, 718, а также получили пополнение полк Героя Советского Союза т. Гришина, партизанская бригада № 14 т. Елецкого и полк т. Демидова.

Выйдя из подполья, подпольная организация возглавив партизанские отряды начала открытую борьбу против немецких захватчиков.

VIII. Документы работы партизанской подпольной организации

Постановления комитета, приказы, копии листовок и обращений, списки личного состава, списки учета вооружения, учет работ организации при блокаде 1 сентября зарыты в Гиженском лесу у дер. Кр. Слобода.

Командир подпольной партизанской партийно-комсомольской организации Савельев
Комиссар Королев

Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь. Ф. 4159. Воп. 1. Спр. 1. Л. 106—111.

Падрыхтаваў да друку У.І.Лемяшонак.

Разгром паліцэйскага гарнізона

У 1942 г. акупацыйныя ўлады з дапамогай буржуазных нацыяналістаў пачалі ствараць нацыяналістычныя вайсковыя фарміраванні, так званы Беларускі корпус самаабароны. У рамках гэтай акцыі быў створаны паліцэйскі гарнізон у в. Бахань. Размясціўся ён у будынку мясцовай школы. Падобныя гарнізоны з'явіліся і ў іншых вёсках раёна.

Партызанскі рух у нашай мясцовасці ў той час толькі зараджаўся. Аднак мы ўжо ведалі, што ў Хачынскім лесе пачалі дзейнічаць партызаны.

І вось ноччу, недзе ў канцы жніўня ці пачатку верасня, баханцы прачнуліся ад кулямётнай і ружэйнай страляніны. Пажар, стральба трасіруючымі кулямі стваралі жудасную карціну начнога бою. Людзі спрасонку ў паніцы беглі да балота. Але і там палаў агонь. Гэта гарэў драўляны мост цераз р. Баброўка. Партызаны падпалі яго, каб немцы з Журавіч (тады Бахань была ў складзе Журавіцкага

Былыя партызаны Ганна Шадава і Уладзімір Антоненкаў сустрэліся праз 33 гады. Слаўгарад, 28 чэрвеня 1976 г.

раёна) не змаглі своечасова аказаць дапамогу паліцэйскаму гарнізону. Так і атрымалася. Калі прыехалі немцы, усё было ўжо скончана. У час бою згарэла каля 15 хат. Агонь знішчыў і школу, дзе размяшчаліся паліцэйскія.

Мы вярнуліся дадому ў другой палове дня. Над вёскай слаўся густы дым, стаяла мёртвая цішыня. Стала вядома, што гарнізон разграміла брыгада Сазонава. Дэсант пад яго камандай высадзіўся ў Хачынскім лесе яшчэ ў канцы мая ці пачатку чэрвеня. Партызаны былі добра ўзброены. Яны і пачалі тады аперацыі па раз-

громе варожых гарнізонаў (Ніканавічы, Кузькавічы, Палкі, Бахань і інш.).

Праз два дні пасля бою ў Бахані пачалася карная аперацыя супраць партызан, завязаліся цяжкія баі. Брыгада Сазонава фарсіравала рэкі Ухлясьць і Проня. Партызаны невялікімі групамі адыходзілі ў клятнянскія лясы Бранскай вобласці.

З таго часу вёска Бахань практычна стала партызанскай зонай, хоць тут быў стараста і некалькі паліцэйскіх. Але арганізаваць новы гарнізон немцам так і не ўдалося.

К.Е.Жукаў.

Мы чакалі гэтага часу

З успамінаў былога партызана А.М.Малаткова

Ваяваць я пачаў на Паўднёвым фронце. Пасля ранення ў верасні 1941 г. трапіў у палон. Калі крыху загіліся раны, вырваўся на волю і пешшу дабіраўся да роднай Трасліўкі, з якой я хаця і выехаў у 1926 г., але сувязі не губляў. Тут я сустрэў землякоў, якія не схілілі галавы перад ворагам і не гублялі надзею на тое, што ён будзе разбіты. Яны і самі былі падрыхтаваны да таго, каб прыняць актыўны ўдзел у барацьбе з акупантамі і чакалі таго часу, калі гэта магчыма будзе рабіць.

І вось мы сталі сведкамі, як у ноч на 10 мая 1942 г. у нашым лесе прыземлілася група дэсантнікаў. На другі дзень я, муж маёй старэйшай сястры Марк Апанасавіч Скачкоў і малодшы брат Лявон адшукалі дэсантнікаў і ўліліся ў іх групу. Мы прыйшлі да іх не з пустымі рукамі — дзесяткі кулямэтаў (у тым ліку і станковыя), шмат вінтовак, некалькі скрынак патронаў — усё гэта мы сабралі ў лесе. Былі таксама гранаты, міны, толавые шашкі.

За намі да дэсантнікаў прыйшлі Мікалай Андрэеў, Васіль Гапееў, Рыгор Галайда... А неўзабаве прывёў сваю групу Мікола Нікіцін, з ім былі Мікіта Ерафееў, Ягор Фралоў, Аўрам Зяткін. Касцяк гэтай групы складалі маладыя людзі з акружэнцаў, якія часова прыжыліся ў вёсках Гіжэнскага і Целяшоўскага сельсаветаў: Павел Кандратаў, Дзмітрый Слінкін, Фёдар Шылаў, Рыгор Бубноў і іншыя.

Узначальваў дэсантнікаў старшы лейтэнант Уладзімір Іванавіч Чарнышэвіч — чалавек мужны і адважны. Але кароткім было яго жыц-

цё. У адной з першых аперацый партызаны замініравалі дарогу паміж вёскамі Ельня і Кажамякіна ў Краснапольскім раёне. Паставілі тры міны. На першай і другой міне падарваліся дзве нямецкія аўтамашыны, а на трэцюю наступіў Чарнышэвіч, калі пабег да падарваных машын.

Чарнышэвіч ведаў, што ў раёне станцыі Цёмны Лес павінна прыземліцца жаночая дэсантная група, камандзірам якой была яго жонка. Памылкова тую групу дэсантавалі каля Магілёва, у раёне Лупалава, і немцы яе адразу знішчылі. Не ведалі муж і жонка Чарнышэвічы, што абое яны загінуць амаль адначасова недалёка адзін ад аднаго.

Праз некаторы час наш атрад, які пасля гібелі Чарнышэвіча ўзначаліў І.І.Бажыкаў, разграміў паліцэйскія гарнізоны ў Гіжэнцы і Целяшах. Мала каму з фашысцкіх паслугачоў удалося выратавацца ўцёкамі ў Слаўгарад. Гіжэнскія паліцаі ратаваліся ў рэчцы, што працякае праз вёску Закрупец. Па яе рэчышчы, маскіруючыся ў кустах, яны выйшлі да Проні, а там і да Слаўгарада.

Калі на дарогах пачалі падрывацца машыны, немцы, каб не ставіць пад небяспеку сваіх салдат, спачатку накіроўвалі іх туды, куды збіраліся выязджаць паліцэйскія атрады. Мы гэта адразу прынялі да ўвагі і рабілі так: едуць паліцаі — мы іх прапускаем. Як толькі яны закончвалі рэйс і давалі зялёную ракету, мы хуценька прыступалі да справы.

Помніцца, летам 1942 г. мы замініравалі на

трынаццатым кіламетры шашу Слаўгарад — Чэрыкаў. Якраз там, дзе паварот на вёску Міхлін (Чэрыкаўскі раён). Зрабілі засаду.

На гэты раз яшчэ да пачатку мініравання прайшла калона машын. Іх было многа, і мы не адважыліся ўступіць у бой. Але як толькі калона праехала, мы хуценька паставілі міны. З шасці машын, якія рухаліся на гэты раз, дзве падарваліся. І тут мы адкрылі агонь з кулямётаў. А калі бой скончыўся, я выскачыў на дарогу. Прагучаў выстрал, побач прасвістала куля — у канаве ляжаў нямецкі афіцэр і страляў з парабелума. Да яго падбег Рыгор Галайда і стукнуў прыкладам па патыліцы. Мне у якасці трафея дастаўся новенькі парабелум. Сам афіцэр не жадаў з намі (па яго словах «бандытамі») гаварыць, патрабаваў прадстаўніка Чырвонай Арміі. Зацягнулі мы таго афіцэра ў лес, а неўзабаве за ім прыбыў выкліканы па рацыі самалёт. Так што яго сустрэча з прадстаўнікамі Чырвонай Арміі адбылася. Мы былі ўзрушаны ўдалай аперацыяй і гатовы да новых дзеянняў. Не заходзячы ў лагер, мы пайшлі ў вёску Язёры і разграмілі там варожы гарнізон. Між іншым, той гарнізон мы грамілі тройчы. Нарэшце паліцаі і немцы ўзвялі тут дзоты, абставіліся гарматамі і кулямётамі. Аднак і гэта іх не выратавала. У той самы дзень дасталося паліцаям і ў в. Доўгая.

Партизанская сувязная

Вольга Адамаўна Пракапенка нарадзілася ў в. Селішча Слаўгарадскага раёна. У в. Гайшын скончыла сямігадовую школу. Прывабная і няўрымслівая, дзяўчына карысталася павагай аднакласнікаў і верхаводзіла нават сярод старэйшых. Ды і ў вучобе Вольга была адной з першых. Яна вырашыла стаць чыгуначнікам, паехала ў Ленінград і паступіла ў тэхнікум. У час выпускнога балю пазнаёмілася з маладым лейтэнантам Міхаілам Голубам. Неўзабаве адбылося вяселле. Затым маладыя паехалі да месца службы мужа ў Беласток. 5 мая 1941 г. у іх нарадзілася дачка Галіна. Усё, здавалася, складвалася ў гэтых людзей добра. Але ў мірнае і шчаслівае жыццё раптам уварвалася вайна.

Муж Вольгі застаўся змагацца з ворагам, а яна з маленькай Галінкай вымушана была дабірацца ў Краснапольскі раён. Там, у вёсцы Беразнякі, жылі яе маці і брат Анатоль.

А. М. Малаткоў.

В. А. Пракапенка.

На рахунку нашага атрада шмат дыверсій на чыгунцы. Асабіста я ўдзельнічаў у шасці з іх. Першы раз у раёне станцыі Раста мы падарвалі дрызіну з салдатамі. Потым мы з братам і дэсантнікамі Плешкуновым і Субоціным на перагоне Верамейкі — Дрануха падарвалі нямецкі эшалон з грузам, які рухаўся на фронт, а на перагоне Крычаў — Орша — з жывой сілай і тэхнікай ворага. Даводзілася іншы раз сядзець суткамі ў выбраным месцы і чакаць, калі будзе ісці той эшалон, які ты павінен пусціць пад адхон. І чакалі.

Але і сюды хутка прыйшлі акупанты. З нянавісцю глядзела Вольга на ворагаў і іх наймітаў-паліцаяў.

Аднойчы, гэта было ўжо на другі год вайны, сяброўка дапамагла Вользе звязацца з мясцовымі партызанамі. Камандзір атрада С. М. Кардзюкоў прапанаваў адважнай жанчыне быць партызанскай сувязной. Неўзабаве пайшоў у партызаны і брат Анатоль. Яму было тады ўсяго 16 гадоў.

Так пачала свою дзейнасць сувязная 41-га партызанскага атрада В. А. Пракапенка. Цяпер часта Вольга запрагала каня і ехала ў лес быццам бы для нарыхтоўкі дроў ці па ягады. На самай жа справе яна дабіралася да партызан і з чарговым заданнем адпраўлялася ў Слаўгарад на явачную кватэру. Адтуль — у Людкоў, Гайшын.

Нялёгкім быў шлях сувязной — праз пас-ты немцаў і паліцаяў трэба было прабрацца не

толькі самой, але і пранесці важныя звесткі падпольшчыкам, зброю і медыкаменты партызанам. І заўжды яна выконвала сваю справу, адначасова запамінаючы размяшчэнне воінскіх пастоў і часцей, напрамак іх перамяшчэння. Так у пастаяннай небяспецы і напружанні жыла, змагалася і верыла ў хуткую перамогу непрыкметная сярод іншых жыхароў вёскі Вольга Пракапенка.

Бяда прыйшла нечакана. Хтосьці данёс у паліцыю, што яна жонка камандзіра Чырвонай Арміі. За Вольгай пачалі сачыць. Некалькі разоў яе знянацку затрымлівалі ў лесе, у хаце зрабілі вобыск. На шчасце, нічога кампраметуючага не знайшлі. Дзейнічаць у такіх умовах станавілася ўсё больш небяспечна. Набліжаўся час вызвалення ад ненавіснага ворага, які перад сваёй пагібельлю лютаваў яшчэ мацней. У партызанскім атрадзе прапанавалі Вользе пе-

рачакаць і затаіцца на нейкі час. Але яна адмовілася і працягвала выконваць заданні. Аднойчы, калі Вольга ішла па лясной дарозе, з хмызняку раптоўна выскачылі карнікі. Гэта была засада. Жанчына не паспела пазбавіцца ад доказаў — зброя і паперы трапілі ў рукі ворагаў. Яны паспрабавалі даведацца, адкуль усё гэта ў яе. Вольга маўчала.

Яе прывязалі да каня, адзін з карнікаў сеў на яго і пагнаў наўскач. У адказ ворагі пачулі ад мужнай партызанкі толькі словы праклёну. Яе доўга білі, а потым, выкалаўшы вочы, застрэлілі.

Вялікім было гора маці, калі яна знайшла знявечанае цела сваёй дачкі Вольгі. Пахаваўшы яе, Ганна Мікітаўна разам з маленькай Галінкай хавалася ад расправы ў лесе.

А. В. Васількоў.

Ёй так хацелася адкрыцца людзям

Вайна застала Марыю Карнееўну ў Магілёве. Калі вораг набліжаўся да горада, дзяўчына вярнулася ў родную вёску Барсукоўку і тут знайшла сваю справу ў барацьбе з ворагам. Калі даведалася, што ва ўрочышчы Сямёнаўка размясціўся ваенны шпіталь, яна раздабыла каня з фурманкай і пачала ездзіць па наваколлі вёсак Бязувічы, Барсукоўка і Людкоў, падбіраючы там параненых чырвонаармейцаў, якіх прывозіла ў шпіталь.

Руплівую жанчыну заўважылі і прапанавалі ёй з'ездзіць у кармянскі шпіталь за медыкаментамі. Бандаркова згадзілася. З гэтага часу Марыя Карнееўна пачала часта бываць у Карме, нават прывозіла адтуль лёгка параненых салдат, якія затым былі перапраўлены на ўсход.

Калі вораг захапіў Карму і Слаўгарад, яна амаль кожны дзень ездзіла ў кармянскі шпіталь, ператвораны фашыстамі ў месца лячэння параненых байцоў і афіцэраў Чырвонай Арміі перад адпраўкай іх у канцлагеры. Абслуга шпіталю і яго медперсанал з савецкіх грамадзян рабілі ўсё магчымае, каб выратаваць чырвонаармейцаў. Яны падраблялі гісторыі хвароб, расказвалі параненым аб намерах ворага і, крыху падлячыўшы, дапамагалі ім уцячы са шпіталю.

Марыя Карнееўна часта ездзіла ў Карму і кожны раз вывозіла людзей з фашысцкага палону, хаваючы іх пад сена, бялізну. Перад кожнай паездкай яна запасалася больш-менш каштоўнымі рэчамі і самагонкай. І калі пры праверках справа даходзіла да вобыску яе заўсёды выручаў хабар. Ды і для аднавяскоўцаў была адгаворка наконт шматлікіх адлучак у горад — жаданне нажыцца.

Безумоўна, балюча было Марыі Карнееўне чуць зневажальныя словы аднавяскоўцаў у свой адрас, неаднойчы хацелася адкрыцца людзям, ды ўсякі раз стрымлівала дадзенае ёй слова. Разумела, што гэта будзе азначаць гібель не толькі яе, але і паплечнікаў па барацьбе.

Надышла восень 1942 г. Беларуская зямля гарэла пад нагамі акупантаў. Якраз перад першым снегам каля хаты Бандарковых спынілася легкавушка. Гестапавец штосьці загадаў паліцаям. Тыя кінуліся ў хату і выштурхнулі на вуліцу Марыю Бандаркову. Яе забралі ў машыну і павезлі ў бок Слаўгарада. Больш аднавяскоўцы не бачылі Марыю Карнееўну.

Праз некаторы час хадзілі чуткі, што яе знявечаны труп валяўся за Слаўгарадам.

А. В. Васількоў.

Іх было трыццаць... і адна

У красавіку 1943 г. маланкай разнеслася страшэнная навіна: у Слаўгарадзе немцы расстралялі шаламоўскіх вернікаў-баптыстаў (у народзе іх звалі «штунды»). Пасля вайны на месцы крывавай расправы людзі паставілі вялізны крыж. Крыж гэты стаяў там, дзе зараз узведзена прамавугольная металічная агароджа, каля дарогі, што вядзе да паромнай пераправы цераз Сож.

На папярэчнай частцы крыжа былі выразаны словы: «Здесь 3 апреля 1943 года тридцать человек понесли один крест». Мне асабіста ў 1946 г. давялося прачытаць гэтыя словы, якія запалі ў душу на ўсё жыццё.

... Трыццаць чалавек, аб якіх так вобразна паведамляў надпіс на крыжы, — гэта людзі з Шаламоў, Рабінаўкі, Чырвонай Слабады, Кабінай Гары. А хто ж адна? Гэта Вольга Піліпаўна Баранава, цяпер ужо Багрова, якая жыве ў Крычаве.

Евангельскай сектай у Шаламах кіраваў прэсвітэр Кірыла Лазбянкоў. У гады сталіншчыны ён праследаваўся. Калі прыйшлі фашысты, то яшчэ большая бяда напаткала вернікаў. Прэсвітэр прапаведаваў ідэю, каб вернікі не бралі ў рукі зброю, не ішлі ў паліцыю, на службу да акупантаў, не бралі з рук ворага ніякіх дакументаў. Вернікі збіраліся на пропаведзі ў хаце К.Лазбянкова. Ён пастаянна напамінаў, што Чырвоная Армія разаб'е фашысцкія войскі і вызваліць свой народ.

Трагедыя здарылася, калі акупацыйныя ўлады сталі выдаваць насельніцтву часовыя пашпарты. І тут вернікі-баптысты наадрэз адмовіліся атрымліваць дакументы з рук акупантаў.

У вёску прыезджалі фашысты і паліцаі. Людзей саджалі ў машыны і везлі ў Слаўгарад.

Як успамінае Вольга Піліпаўна, тры тыдні трымалі іх у турме галоднымі, без вады, здэкаваліся, білі, прымушалі ўзяць дакументы. Але людзі былі непахіснымі. І тады павезлі іх да траншэі, што цягнулася ўздоўж дарогі ад бальніцы да МТС. Паставілі стол, на якім ляжалі пашпарты, і пачалі выклікаць людзей па чарзе да стала. Калі першы з пад-

ведзеных да траншэі чалавек адмовіўся атрымаць пашпарт, яму выстралілі ў галаву і той паляцеў у траншэю. Наступнага чакала тое самае. Зноў рашучы адказ, і зноў грывнуў стрэл. І так да трыццатага... І нервы ворага не вытрымалі. Той, хто камандаваў экзекуцыяй, пачаў дзіўна сябе паводзіць, вочы расшырыліся, рукі пачалі трэсціся. Паліцай пачаў ляца і бянтэжыцца. Ён штурхнуў дзяўчыну ў спіну і крыкнуў: «Дурніца, уцякай!». Дзяўчына павалілася, яна страціла прытомнасць ад відовішча. У траншэі побач з іншымі — яе маці і бацька. А калі апрытомнела, нікога з карнікаў не было. На скорую руку трупы былі засыпаны зямлёй. Так і праляжалі яны тры тыдні. Хавалі іх на трэці дзень Вялікадня. Труны не рабілі, абраду не было. У дзень пахавання стаяла яснае сонечнае надвор'е. Пасля, кажуць, была вялікая навальніца, ад якой у Курганаўцы згарэлі пабудовы...

Ахвярамі акупантаў у той дзень сталі:

Вёска Шаламы 2-я

Баранаў Піліп Апанасавіч
Баранава Праскоўя Канстанцінаўна
Бірукова Марына
Лазбянкоў Кірыла, прэсвітэр
Прачуханава (маці) Прачуханава Соф'я (дачка)
Прачуханава Марыя (дачка)
Круглікаў Іван
Рогалеў Аўхім
Ульяна (прозвішча невядома).

Вёска Рабінаўка

Мельнікаў Аўхім Мельнікава (жонка Аўхіма)
Мельнікава (іх дачка)
Іванькоў.

Вёска Кабіна Гара

Ефіменка Настасся Аляксееўна
Ефіменка Марыя Аляксееўна

Вёска Чырвоная Слабада

Аверкіна Лукер'я з дачкой Кацяй і сынам Адамам
Драздова Алена з сынам Мікалаем і дачкой Вольгай
Круцікава Макрыда з сынам
Шуміла Хоўра з дачкой Аленай
Віргеенка Ганна з дачкой і сынам.
Хто быў трыццаты, удакладніць не ўдалося.

В.А.Драздоў.

«Гераёнак»

З успамінаў В.М.Сталярэнкі, жыхара вёскі Дабранка

Яшчэ і сёння паміж дабранцамі можна пачуць слова «Гераёнак». Так звалі майго бацьку. Быў ён чалавекам незвычайным. Празвалі яго так таму, што ў час вайны з туркамі бацька быў узнагароджаны Георгіеўскім крыжам і двума медалямі. Быў ён па тым часе адукаваным чалавекам, прыйшоў з турэцкай вайны ў чыне фельдфебеля. Бацька быў справядлівым, мудрым чалавекам. Нездарма вяскоўцы выбіралі яго пастаянна старастам, а потым міравым суддзёй.

А загінуў бацька ў 1943 г., калі яму ішоў ужо дзевяноста сёмы год. Здарылася гэта так.

У 1936 г. я пайшоў на кадравую службу. Адслужыў перад самай вайной, ажаніўся. А тут фашысты наваліліся. Разам з многімі сваімі аднавяскоўцамі адразу трапіў на фронт. Цяжкія

баі, акружэнне. Прабраўся дадому, нейкі час пабыў тут. А ў 1942 г. пайшоў у партызаны. Аб гэтым стала вядома гітлераўцам (данесла адна жанчына з нашых мясцовых). Яны нечакана з'явіліся ў вёсцы, акружылі дом. Маці паспела ўцячы ў лес, а бацька застаўся. Мог, напэўна, і ён схаватца, але не хацеў. «Я салдат, — гаварыў, — і павінен загінуць як салдат — ад кулі». Так яно і атрымалася. Фашысты доўга дапытваліся, дзе сын, хто яшчэ з дабранцаў пайшоў у партызаны. Бацька маўчаў. Тады яны вывелі яго пад павець і расстралялі. Потым падпалілі хату. Пахавалі бацьку як салдату — без труны. Нават абмыць нельга было, бо моцна абгарэў. Расстралялі карнікі і тую старую, што данесла. Зраднікаў жа ніхто ніколі не любіў.

Запісаў С.Жытнёў.

Дакументы сведчаць

ЗАГАД УПАЎНАВАЖАНАГА МАГЛЁЎСКАГА АБКМА КП(б)Б АД 25 МАЯ 1943 Г. АБ ДЫСЛАКАЦЫ ПАРТЫЗАНСКИХ БРЫГАД І АТРАДАЎ ПАЎДНЁВА-ЎСХОДНИХ РАЁНАЎ ВОБЛАСЦІ, АКТИВІЗАЦЫ БЯВОЙ ДЗЕЙНАСЦІ І ПРЫСВАЕННЯ НУМАРОЎ АТРАДАМ

§ 2

Партизанскому отряду, где командиром т. Никитин, присвоить № 42 и дислоцировать в Пропойском районе с оседланием железной дороги Чаусы — Кричев и шоссе Пропойск — Довск.

§ 3 Партизанскому отряду, где командиром т. Клименко, присвоить № 43 и дислоцировать в Пропойском районе с оседланием железной дороги Чаусы — Кричев, шоссе Пропойск — Чериков — Довск...

Дзяржаўны архіў Магілёўскай вобласці, Ф. 3500, спр. 1, л. 236.

ПАВЕДАМЛЕННЕ УПАЎНАВАЖАНАГА МАГЛЁЎСКАГА ПАДПОЛЬНАГА АБКМА КП(б)Б НІКІФАРАВА Я.М. У ЦК КП(б)Б

Районы обслуживания: Пропойск, Чериков, Краснополье, Костюковичи, Хотимск, Кричев.

Выбыл в районы обслуживания из Кличева 20 апреля 1943 г. с отрядом 720, командир т. Храмович, 107 человек, 9 пулеметов, рота 208 партизанского отряда, командир Демидов, 87 чел., 7 пулеметов, одна пушка 45-миллиметровка, рота бригады Изох, командир Дервенко, 5 пулеметов, 78 чел., военное руководство возглавляет т. Мазур.

20 мая прибыл в район дислокации и установил следующее количество партизанских отрядов...

3. Партизанский отряд 13, командир Никитин, комиссар Гапеев, 56 чел., 10 пулеметов...

26 мая мною было созвано совещание командиров, комиссаров, начальников штабов, парторготрядов, где проработаны решения 5 пленума ЦК КП(б)Б, распределены отряды по районам и поставлены задачи, вытекающие из решения 5 пленума ЦК КП(б)Б перед командно-политическим составом, парторганизациями и партизанским движением...

26 мая мной установлены номера отрядам, распределены по районам.

ПРОПОЙСКИЙ РАЙОН: 15 партизанский отряд (командир Демидов, комиссар Нижник) ныне решением обкома превращен в 15 партизанский полк:

42 партизанский отряд, командир Никитин, комиссар Гапеев,

43 партизанский отряд, командир Хаблов, комиссар Савченко...

Решением обкома от 28.06.43 г. протокол № 13 в целях усиления руководящей роли районных комитетов партизанским движением, повышения их ответственности за организацию боевых действий и координации действий партизанских отрядов для совместных операций предложено создать военно-оперативные группы РК в составе: командир военно-оперативной группы, нач. штаба и пом. нач. штаба.

Все приказы по военно-оперативной группе РК подписываются 3 подписями: секретарь РК, командир военно-оперативной группы, нач. штаба.

Командир военно-оперативной группы является членом РК.

Созданы военно-оперативные группы:

Пропойского РК: секретарь РК КП(б)Б Никитин Николай Макарович, 1906 г. рождения, белорус, член партии с 1932 г., до армии работал секретарем Дисненского РК КП(б)Б Витебской области, в плен попал 24.09.1941 г. будучи ранен, при отправке бежал, до февраля 1942 г. скрывался и лечился, с февраля 1942 г. в партизанском отряде, командир 42 партизанского отряда.

Комиссар военно-оперативной группы Хаблов Михаил Петрович, 1905 г. рождения, белорус, член партии с 1939 г., военное звание капитан, в плен попал в 1942 г., бежал домой, работал у немцев дорожным рабочим на шоссе, состоял членом подпольной организации в Пропойске, в партизанском отряде с 26 мая 1943 г., командир 43 партизанского отряда, будучи рабочим на шоссе проводил диверсионные работы.

Начальник штаба Клименко Максим Васильевич, 1909 г. рождения, белорус, учитель, чл. партии с 1940 г., был мобилизован в начале войны, но попал в окружение, в части не был, жил дома, в партизанском отряде с 3 марта 1943 г., состоял в подпольной организации в Пропойске, вышел по решению подпольной организации организовывать отряд и был командиром до провала подпольной организации, а с 26 мая нач. штаба партизанского отряда № 43. Никифоров

Дзяржаўны архіў Магілёўскай вобласці, ф. 3500, спр. 87, лл. 15–16.

Разведчыца партызанскага палка «Трынаццаць»

З успамінаў В.А.Драздова, былога партызана 42-га атрада

Колькі іх, беларускіх дзяўчат, у цяжкую для Радзімы часіну ўзялі на сябе цяжар ваеннага ліхалецця! Многія з іх на роўных з мужчынамі ваявалі са зброяй у руках. Іншыя ж сталі байцамі нябачнага фронту — разведчыцамі, сувязнымі партызанскіх атрадаў.

Адну з іх, Соню Латышову з в. Усушак, я добра ведаў яшчэ ў даваенны час. Потым неаднойчы сустракаў і на партызанскіх дарогасцежках. Соні яшчэ і васемнаццаці не было, калі яна села за штурвал трактара. Дзяўчына-трактарыстка — першая ў вёсцы на мужчынскай рабоце. А як працавала! Яшчэ тады, у час маёй працы настаўнікам, я не раз расказваў мясцовай моладзі аб тым, як ударна працуе дзяўчына на трактары, хаця і прыходзіцца ёй нялёгка. Але галоўныя выпрабаванні для Соні былі яшчэ наперадзе. Вайна застала яе ў Магілёве. Разам з сотнямі магіляўчан капала акопы каля былога педтэхнікума, пасля пад Буйнічамі. Як

успамінае Соф'я Ігнатаўна, усімі работамі па стварэнні земляных умацаванняў кіраваў Леанід Гаўрылаў з ваенкамата. У першыя ж дні акупацыі яго схапілі фашысты і пакаралі смерцю. Сын Гаўрылава, Уладзімір, стаў адным з арганізатараў падполля, Соня — яго надзейнай памочніцай. Неўзабаве яна атрымала першае і вельмі рызыкаўнае заданне.

«Калі я прыйшла да Гаўрылава, — успамінае Соня, — ён дастаў гранаты, дынаміт, чэкі. Усё гэта было ў мяшэчках. Гаўрылаў сказаў, што ўсё гэта трэба занесці ў водаканал да Бірукова, і ўказаў нумар дома. Ён паведаміў мне пароль, паказаў і расказаў, колькі я разоў павінна пастукаць у дзверы і аб чым павесці размову, калі выйдучь да мяне.

Я ўзяла вядро, паклала мяшэчкі на дно, а зверху насыпала бульбы. З такім грузам я праходзіла па Дняпроўскім мосце. Затрымалі мяне вартавыя — немцы. Запыталі, што нясу, і

пачалі штурхаць нагамі ядро. Бульба выкідваецца, а я, нагнуўшыся, яе падбіраю зноў у ядро... Як я перайшла мост, як засталася жывая — гэта ўспамінаецца, як у сне. Так я і апынулася ў Пятра Бірукова. Ён здзівіўся, як мне ўдалося перахітрыць варту на мосце».

У 1942 г. жандары забралі Валодзю Гаўрылава і таксама пакаралі смерцю. Заставацца ў Магілёве было небяспечна. І Соня перабралася на радзіму ў вёску Усушак. Разам з сястрой Вольгай Ігнатаўнай яны ратавалі палонных і дапамагалі ім знайсці партызан. Паліцаі пачалі сачыць за Соняй і паспрабавалі схапіць яе. Але дзяўчына была няўлоўнай.

І ўсё ж паліцаі высачылі, калі Соня прыйшла да сястры. Яны ачапілі двор і пачалі ставіць каля варот шыбеніцу. Потым накіраваліся ў хату. І аслупянелі, не знайшоўшы там сваёй ахвяры. Паліцаі ўчынілі ў хаце сапраўдны пагром. Прыстаўлялі да грудзей Вольгі Ігнатаўны вінтоўкі і дапытваліся: «Дзе бандытка?» Лемантаваўшых чацвярых дзяцей адштурхвалі ад маці. Потым вырвалі з рук васьмігадовай дзяўчынкі Надзейкі яе малодшага брата Колю і паставілі да сцяны, пагражаючы застрэліць яго... Пераканаўшыся, што партызанка ўцякла, паліцаі са словамі «Усё роўна яна будзе вісець на гэтай шыбеніцы» з лаёнкай пакінулі двор.

А Соня тым часам ужо хавалася ў Корчавым балоце, у лесе. Потым прыбегла ў в. Дужаўшчыну, ноччу пераплыла Проню і накіравалася ў в. Бярозаўку Слаўгарадскага раёна, дзе знаходзіўся штаб партызанскага палка «Трынаццаць». Пасля размовы ў асобым аддзеле ёй прапанавалі стаць разведчыцай палка.

Вось тут я і сустрэў старую знаёмую.

Заўсёды з рызыкай

З успамінаў былога партызана Я.В.Грышкіна, жыхара в. Загліннае

У тыя летнія ночы 1943 г. наш 42-і атрад, як і ўсе іншыя, уключыўся ў «рэйкавую вайну». Разбіўшыся на невялічкія групы, мы з усіх бакоў рухаліся да чыгункі Крычаў — Магілёў. Кожнай групе быў адведзены свой участак для мініравання. Нашай групе, якую ўзначальваў М. Андрэеў, давялося дзейнічаць каля станцыі Верамейкі. Ужо само па сабе гэта павышала нашу рызыку: ускладнялася заданне і тым, што

Я вяртаўся з разведкі з-пад станцыі Верамейкі. Праехаўшы Бярозаўку і пад'язджаючы да Рудні, сустрэў дзяўчыну. Спачатку я не звярнуў на яе ўвагі. А калі параўняліся, пазнаў у дзяўчыне Соню Латышову з Усушка, дзе я ў 1937 г. нейкі час настаўнічаў. Па яе змораным выглядзе я зразумеў, што дзяўчына зрабіла немалы шлях. Магілёў, Слаўгарад, Чавусы, Чэрыкаў — менавіта ў гэтыя населеныя пункты часцей за ўсё накіроўвалася Соня на заданні і заўсёды прыносіла для палка важныя звесткі. Як потым высветлілася, з каштоўнымі звесткамі разведчыца спяшалася ў полк і на гэты раз. Па гэтых звестках адпраўляўся на баявое заданне падрыўнік Пётр Варанкоў, якога Соня восенню 1941 г. вызваліла з канцлагера. І цяпер ён сваімі справамі даказваў: не дарэмна рызыкавала сабой дзяўчына. Для партызанскага палка Варанкоў стаў бяспечным байцом, а для Соні — ядрэнным мужам.

Другая мая сустрэча з Соняй на партызанскіх сцяжынках адбылася непасрэдна ў нашым 42-м партызанскім атрадзе, які стаяў тады ў лесе за в. Гіжэнка. Байцы атрада затрымалі невядомую дзяўчыну, якая праходзіла па дарозе недалёка ад нашай стаянкі, і прывялі ў атрад. Убачыўшы затрыманую, я не толькі вызваліў яе ад лішніх тлумачэнняў, але і дапамог арганізаваць падводу і падвезці разведчыцу да яе палка.

Шмат давялося Соні Латышовай перажыць у час блакады восенню 1943 г. у Жалезінскіх балотах, у ходзе жорсткіх баёў партызан з гітлераўцамі каля в. Боўкі на Быхаўшчыне. Ды і потым лёс не шкадаваў яе, але яна не губляла аптымізму, жыла надзеяй на лепшае. Зараз яна пенсіянерка. Жыве ў Магілёве, гадуе ўнукаў.

ўстаноўкі міну трэба было запаліць і хутка адбегчыся ва ўкрыццё.

Здаралася, што вата патухала і выбуху не адбывалася. Так атрымалася і на гэты раз. Падлічышы прагучаўшыя выбухі, Андрэў сказаў, што частка мін патухла. Трэба было ўсё паўтараць спачатку. А рызыка яшчэ больш павялічылася. Па-першае, ні ў кога не было ўпэўненасці, што тая ці іншая міна працягвае тлеч і не грывне ў той момант, калі ты апынешся побач з ёй, ці ў цябе ў руках; па-другое, ужо

прагучаўшыя выбухі, безумоўна, выклікалі адпаведную рэакцыю ворага, і тут нельга марудзіць ні хвіліны. Але ж і заданне павінна быць выканана. Таму мы з Ягорам Валчковым і Апанасам Вялічкам, не чакаючы загаду старшага групы, зноў папаўзлі да сваіх мін. На наша шчасце ўсё абышлося добра, і мы засталіся цэлыя.

Праз некалькі хвілін наша група шпарка адыходзіла ад Верамеек. Мы адчувалі палёк ад таго, што на гэты раз ніхто з нас не памыліўся.

Востраў смерці

З успамінаў У.Іваноўскага

Паміж вёскамі Жалезінка і Кульшычы ў вялікім лесе, акружаным з чатырох бакоў балотамі, ёсць востраў, які людзі прызвалі Жалезным. Ніколі і ніхто ніякага жалеза тут не бачыў, а тым больш не здабываў жалезную руду. Адкуль гэтая назва, дакладна ніхто не ведае. Ёсць меркаванне, што востраў атрымаў назву ад вёскі Жалезінка і яшчэ таму, што службы падмогай сялянам. На ім расла лясная трава, і жалезніцы нарыхтоўвалі сена для ўласнай жывёлы. Потым па дрыгве рабілі насціл і па ім вывозілі кармы. А ў 1943 г. востраў атрымаў новую назву.

Яшчэ фронт быў далёка, яшчэ рабіліся ўмацаванні на Проні, а ў лясах паявіліся партызанскі полк «Трынаццаць», мясцовыя атрады. Прытулак яны знаходзілі ў вёсках і лясах. Каб пакончыць з партызанамі, у жалезінскую зону былі кінуты рэгулярныя часці вермахта. Атрады карнікаў рабавалі насельніцтва, блакіравалі вялікія лясныя раёны. Надзеяй на выратаванне стаў для людзей «Жалезны» востраў, куды, на думку жыхароў, фашысты не маглі дабрацца.

Вяскоўцы выкапалі зямлянкі і жылі там, назапасіўшы харчоў. Ад партызанскіх разведчыкаў яны ведалі, што фронт ужо недалёка, што засожаўскія вёскі вызвалены. А вораг лютаваў.

Пасля туманнага і дажджлівага дзён неба праяснілася і над вёскай і лесам закружыў варажы самалёт-разведчык. Карнікі ведалі, што людзі хаваюцца ў лесе, і рашылі выманіць іх адтуль. У адзін з халодных дзён «рама» нізка праляцела над вёскай, пакружыла, а потым паляцела на лес. У паветры замільгалі белыя

лісткі паперы. Яны кружылі над лесам і спускаліся на востраў. Гэта былі лістоўкі. У іх на рускай мове быў надрукаваны зварот да людзей. У ім гаварылася, каб жыхары вярнуліся ў вёску, інакш акружаць востраў і знішчаць усіх, хто там ёсць. Устанавілі тэрмін. Ён прайшоў, а востраў не пакінуў ні адзін чалавек.

І тады над лесам паявіліся бамбардзіроўшчыкі, па востраве стралялі з гармат. Потым пачалі бамбіць. Пасля такой «апрацоўкі» ў лес пайшлі карнікі. Уцалелых людзей расстрэльвалі ва ўпор. Не шкадавалі нікога, нават цяжарных жанчын і немаўлят. Калі якая зямлянка ўцалела ад бомбаў і снарадаў і ў ёй знаходзіліся людзі, іх знішчалі гранатамі і з кулямётаў. Жывым з вострава ніхто не вярнуўся. Гэта быў востраў смерці і жудасці.

— Мне з землякамі даводзілася хаваць тое, што пакінулі пасля сябе фашысты. Гэта немагчыма апісаць. Пазнаць каго-небудзь было цяжка. Калі і пазнавалі, то толькі па рэштках адзення.

Загінула больш за трыццаць чалавек. Сярод іх цэлыя сем'і: Лукомская і яе двое дзяцей, аднаму было 8 гадоў, другому — паўтара; Язерская Акуліна і яе дваццацігадовая дачка; Грамыка Настасся — 18 гадоў; Мельнікаў Іван — 18 гадоў; Грамыка, яе сын 14 гадоў і дачка з двума малымі дзецьмі; Якубовіч і яе дачка; Драбышэўская і яе дачка-студэнтка, нявестка і двое дзяцей; Грыбоўская Еўдакія — 16 гадоў; Янушэўская Ганна — бабуля.

Ва ўрочышчы загінулі Гатальскі Андрэй, яго жонка, дачка-студэнтка, чатырохгадовы

Н.І. Нікіціна (Блатава).

А. П. Драздова
(Захаранка).

«Трымаю хустачку з роднымі костачкамі...»

З успамінаў Ніны Ігнатаўны Нікіцінай (Блатавай)

У нас была вялікая сям'я. Бедавалі, але жылі ў згодзе і марылі аб лепшай будучыні.

Калі пачалася вайна, бацька пайшоў на фронт па першай жа мабілізацыі. У час развітання мы не ведалі, што больш ніколі не ўбачым яго. Як не ведалі і таго, што чакае ўсіх нас наперадзе.

Засталася наша мілая і добрая матуля адна з намі. А было нас аж сямёра. Не перадаць ніякімі словамі тая пакуты, праз якія прыйшлося прайсці ёй за той год, што застаўся да самага страшнага дня для нашай сям'і. Давалося і галадаць, і халадаць. Але нейкім cudам удалося перажыць першую, вельмі студзёную, ваенную зіму.

Крыху ўздыхнулі з надыходам лета. Збіралі грыбы, ягады. Навакольны лес стаў для нас другім домам. Менавіта ён, лес, падараваў мне і маёй сястры Ганне жыццё ў той жудасны жнівеньскі дзень 1942 года. Не ведалі мы, пакідаючы раніцай родную хату, што вернемся праз колькі гадзін на папялішча. Пакуль мы збіралі дарункі лесу, фашысцкія каты знішчылі маю сям'ю. Яны спалілі маю родную хату. І ў агні загінулі шасцёра Блатавых, у тым ліку і немаўлятка Міколка, якога я трымала на руках яшчэ раніцай, пакуль маці гатавала сняданак...

І вось мы з сястрой разгортваем яшчэ гарачы попел і адшукваем родныя костачкі. Ад нашых матулі, сястрычак і брацікаў засталася іх няшмат. Тое, што знайшлі, завярнулі ў хустачку. Трымаю хустачку ў руках і не ведаю, што

сын Віктар; Караткевіч і яе дачка. Калі фашысты іх расстрэльвалі, маленькая ўнучка трапіла пад цела бабулі і cudам засталася ў жывых.

Недалёка ад Жалезінкі пад Іванішчавічамі загінулі Міхаіл Гатальскі, Грамыка Дзмітрый, Майсеенка Васіль, Гурман Іван. Ім было па 15–16 гадоў. Ахвяраў было 6 значна больш, але многія ратаваліся ў іншых месцах.

Прайшло столькі гадоў, а мне і сёння сніцца Жалезны востраў смерці.

рабіць. У свае няпоўныя дзесяць гадоў яшчэ не даводзілася нікога, як кажуць, праводзіць у апошні шлях.

Аднеслі прах на мясцовыя могілкі і пахавалі побач з іншымі родзічамі.

А потым... А пра тое, як мы з сястрой жылі потым і як выжылі, успамінаць не магу. Вельмі цяжка і балюча.

Надышоў час вызвалення. Яшчэ зусім недалёка грэмела вайна. А дзяржава ўжо паклапацілася пра дзяцей-сірот. У разбураным Слаўгарадзе мясцовыя ўлады прыстасавалі адзін з будынкаў пад дзіцячы дом. Ён і стаў для нас з сястрой і многіх іншых, такіх жа як мы, месцам далейшага жыцця і выхавання.

Загінуўшых бацькоў нам замянілі настаўнікі і выхавацелі. Амаль што ў кожнага з іх было шмат уласнага гора. Але яны імкнуліся рабіць усё магчымае, каб мы хутчэй зноў адчулі сябе дзецьмі. На ўсё жыццё засталася ў маёй памяці імёны настаўніц-выхавацельніц Евы Ціханаўны Цітовай, Вольгі Паўлаўны Халевай, Сары Майсеўны Сляпоўскай, Алены Паўлаўны Драздовай (Захаранкі).

Пра апошнюю жынчыну хочацца сказаць крыху больш. Усё сваё сумленнае жыццё прысвяціла яна навучанню і выхаванню дзяцей. Яе педагогічны стаж больш за 40 гадоў, з якіх пятая частка — у Слаўгарадскім спецдзедоме. Алена Паўлаўна пачала настаўніцкую працу напярэдадні вайны ў Чавускім раёне, адкуль была родам. А ўсё яе пасляваеннае жыццё звязана са Слаўгарадам.

Тут за сваю працу яна атрымала знак "Выдатнік народнай асветы" і медаль "За доблесную працу". Тут яна і памерла ў 1994 г.

Да сваіх апошніх дзён яна была мне як маці. Я так удзячна ёй, што яна здолела адагрэць маю душу ў дзяцінстве. Яна была побач у шчаслівыя дні. І яна была побач, калі бандыты ў пачатку

Апошні палёт экіпажа

Ноччу 30 верасня 1943 г. падбіты савецкі самалёт упаў на зямлю каля в. Лясная. Раніцай мясцовыя жыхары ўбачылі 3 свежыя безыменныя магілы. І толькі праз 25 гадоў у выніку пошуку чырвоных следапытаў слаўгарадскай СШ № 1 сталі вядомы імёны загінуўшых у тую далёкую вераснёўскую ноч і абставіны іх гібелі.

Крыніцай гэтай інфармацыі стаў адказ з архіва Грамадзянскага паветранага флоту: «Дорогие ребята! В ответ на ваше письмо сообщаем список членов экипажа самолета «Л-2001», потерпевшего катастрофу в Могилевской области в конце сентября 1943 г. при выполнении боевого задания Белорусского штаба партизанского движения:

Командир корабля мл. лейтенант Василий Алексеевич Кириллов, второй пилот лейтенант Михаил Петрович Тыхчук, бортмеханик воен-

Вызваленне

Слаўгарад і Слаўгарадскі раён былі вызвалены ад нямецка-фашысцкіх захопнікаў у лістападзе 1943 г. у ходзе Гомельска-Рэчыцкай наступальнай аперацыі савецкіх войск.

З надыходам восені 1943 г. па Варшаўскай шашы на захад пацягнуліся бясконцыя чароды машын, павозак з немцамі і паліцаямі. Усё часцей з усходу быў чуваць гул кананады.

Аднак, нягледзячы на магутныя ўдары Чырвонай Арміі, гітлераўцы ўпарта супраціўляліся. У міжрэччы Проні і Дняпра яны рыхтавалі абарончую лінію. Сіламі ваеннапалонных і мясцовых жыхароў капаліся траншэі, будаваліся дзоты, бліндажы, зямлянкі, супрацьтанкавыя перашкоды. Усё рабілася хоць і хутка, але грунтоўна, не шкадуючы ні

1990-х гадоў забілі майго мужа Уладзіміра Цярэнцьевіча Нікіціна.

Я буду помніць Алену Паўлаўну Захарэнка.

Я буду помніць сваіх бацькоў, сяцёр і братаў, спаленых няшчадным агнём мінулай вайны.

Запісаў П.С.Ерашэнка.

техник 2-га ранга Александр Николаевич Волосов, штурман самолета Алексей Федосеевич Давыдов, воздушный стрелок ст. сержант Алексей Иванович Попов».

Ніжэй была прыпіска, з якой вынікала, што 3.1.1944 г. у палку быў атрыманы ліст ад жыхара в. Кабіна Гара Кірылава Івана Аляксеевіча. Ён пісаў, што самалёт быў разбіты, члены экіпажа загінулі і пахаваны, за выключэннем Тутчыка і Папова. Яны параненыя знаходзіліся ў яго 16 дзён, а калі паправіліся, пайшлі. Папоў вярнуўся ў дывізію і службы да 1946 г. Стала вядома і аб тым, што да ракавога палёту экіпаж малодшага лейтэнанта Кірылава ўжо не раз і паспяхова лётаў на дапамогу партызанам палка «Трынаццаць», блакіраваным немцамі. Гэты ж палёт стаў для экіпажа апошнім.

сіл, ні сродкаў. Акупанты былі ўпэўнены, што Чырвоная Армія не здолее ўзламаць узведзеныя тут умацаванні. Камандзір 267-й нямецкай пяхотнай дывізіі даў Гітлеру слова рыцара зімаваць у Слаўгарадзе, а вясной, як таго патрабавалі загады фюрэра, ён абяцаў зноў павесці сваю дывізію на ўсход. Але ўсе яго намаганні аказаліся дарэмнымі.

Ужо да пачатку кастрычніка часці Чырвонай Арміі вызвалілі ад ворага вёскі Гіжэнкаўскага, Каменкаўскага, Старынкаўскага і Целяшоўскага сельсаветаў. 50-я армія пад камандаваннем генерал-лейтэнанта І.В.Болдзіна ўварвалася сюды на плячах гітлераўцаў, якіх бесперапынна гнала ад самай Дзясны, і спынілася перад Проняй. А перад сожскімі кручамі затрымаўся і

яе левафланговы сусед — 3-я армія, якой камандаваў генерал-лейтэнант А.В.Гарбатаў. Як пісаў потым Аляксандр Васільевіч у сваёй кнізе «Гады і войны» (М., 1977), армія і не думала тут спыняцца, а разлічвала на перадышку толькі пасля прыходу на Дняпро.

«Вот почему, когда наши передовые дивизии первого октября вышли к Сожу, на второй день, — успамінае камандарм, — я уже был на берегу реки и проводил рекогносцировку на предмет форсирования.» Яно пачалося ў той жа дзень. Аднак значнага поспеху гарбатаўцам дасягнуць не ўдалося. «Видя большое превосходство противника на этих участках, мы прекратили форсирование, но закрепили за собой три небольшие плацдарма в долине реки... Это было тогда очень важно. Мы сейчас входим в Первый Белорусский фронт. Ему было приказано армиями левого крыла нанести удар в направлении Жлобин, Бобруйск, Минск и овладеть столицей Белоруссии. Начало наступления было назначено на 15 октября. Армиям правого крыла, в том числе и нашей, предстояло вести бои местного значения, чтобы не допустить переброски войск противника в район начавшегося наступления».

Аднак задача, пастаўленая арміям левага крыла фронту, аказалася для іх непасільнай. На лінію Мінска і Слуцка яны не выйшлі, а прасунуліся толькі да Рэчыцы, хаця наступальны парыў савецкіх войск і быў вельмі вялікім. Каб выбіць ворага з яго ўмацаванняў, патрэбны былі значныя сілы і матэрыяльныя сродкі, якіх не хапала. За шматдзённае наступленне Чырвонай Арміі значна парадзелі рады байцоў і камандзіраў у яе палках і дывізіях. У некаторых з іх заставалася 50—60 % асабовага складу, а папаўняліся яны галоўным чынам партызанамі і выпісанымі са шпіталяў. Не хапала боепрыпасаў. Іх даводзілася падвозіць здалёку на конях. Восеньскае бездарожжа не дазваляла выкарыстоўваць для гэтай мэты аўтамашыны. Аб-

мяжоўвалася выкарыстанне ў баях танкаў і цяжкай артылерыі. Усё гэта вельмі ўскладняла дзеянні савецкіх войск. А супраціўленне праціўніка ўзмацнялася. З Берліна адна за адной ішлі дырэктывы фюрэра: стрымаць Чырвоную Армію на рубяжы р. Нарва—Пскоў—Віцебск—Орша—р. Сож—сярэдняе цячэнне р. Дняпро—р. Малочная, які нямецкія генералы называлі «усходні вал». Але ўсе патрабаванні гітлераўскага кіраўніцтва разбіваліся аб наступальны парыў нашых байцоў і камандзіраў. Яны рашуча рваліся ўперад, нягледзячы ні на якія цяжкасці.

Вялікую дапамогу ім аказвалі жыхары вызваленых раёнаў, а таксама і тыя, што яшчэ заставаліся ў акупацыі. Першыя разам з чырвонаармейцамі самааддана працавалі на будаўніцтве дарог, мастоў, дзяліліся з імі прадуктамі харчавання, фуражом, клапаціліся аб выратаванні параненых, прыносілі ў ваенныя шпіталі і медсанбаты малако, яйкі, іншыя прадукты. Другія ж, наадварот, чым маглі шкодзілі ворагу. Ухіляліся ад працы на яго ўмацаваннях, рабілі на дарогах завалы, разбуралі масты.

Дапамогай нашым войскам было таксама значнае пашырэнне партызанскага руху. У палкі і атрады народных мсціўцаў уліваліся ўсе здольныя насіць зброю. Да партызан пайшло нямала і тых, хто раней прытрымліваўся нейтралітэту, хаваўся і ад сваіх, і ад чужых. Узмацніліся ўдары народных мсціўцаў па ворагу.

На барацьбу з патрыётамі нямецкае камандаванне вымушана было накіроўваць усё новыя і новыя сілы, іншы раз здымаючы з перадавой. Толькі супраць партызанскага палка «Трынаццаць» і іншых атрадаў, якія дзейнічалі восенню 1943 г. паміж Проняй і Дняпром, было кінута шмат карных эсэсаўскіх і армейскіх падраздзяленняў. Іх падтрымлівалі самалёты, гарматы, бронеаўтамабілі. Але фашыстам не ўдалося знішчыць партызан, як і не давялося камандзіру 267-й пяхотнай дывізіі зімаваць у Слаўгарадзе.

22 лістапада на досвітку пачала наступленне 3-я армія і да зыходу дня яе дывізіі выйшлі да вёсак Гайшын, Селішча, перарэзалі шашу Слаўгарад — Доўск і падышлі да в. Слаўня. А потым рушыў уперад і правы сусед арміі А.В.Гарбатава, аб чым на святанні 24 лістапада апавяцілі залпы праслаўленых «кацюш», якія ўдарылі з наваколя Чырвонай Слабады. Раніцай 25 лістапада пераможны чырвоны сцяг лунаў ужо і над Слаўгарадам. У «Баявым шляху» арміі генерала І.В.Болдіна тым гераічным падзеям прысвечаны наступныя радкі: «24.11.1943 г. 50-я армія на правом фланге соединенными силами 46-го СК (369-я, 380-я и 238 СД оборонялись на прежнем рубеже), 413-й и 110-й СД (108-я находилась во 2-м эшелоне) после 10-минутного артиллерийского налета перешла в наступление на фронте Узгорск — Красная Слобода к северу от Пропойска. В результате 15-дневных боев сломили сопротивление противника и прорвали его оборону на фронте 37-ми км и в глубину от 16 до 30 км, освободили 137 населенных пунктов».

У ліку гэтых 137 населеных пунктаў большасць была з правабярэжнай часткі Слаўгарадчыны. Такім чынам, з апошнімі днямі лістапада 1943 г. адышлі для жыхароў раёна ў гісторыю шматпакутныя 29 месяцаў фашысцкай акупацыі.

У вызваленні раёна ўдзельнічала шмат воінаў — нашых землякоў. Некаторым з іх давялося выганяць ворага з родных мясцін. Былы сялянскі хлопец Фёдар Кандыдатаў сустрэўся з аднавяскоўцамі ў тыя лістападаўскія дні ў званні палкоўніка. Радавы Піліп Аўраменка таксама нечакана ўбачыўся з землякамі, аб якіх амаль нічога не ведаў з 1925 г., калі выехаў з в. Рэкта ў Сібір. У складзе сібірскай дывізіі ён удзельнічаў у вызваленні роднай вёскі.

За гады вайны на тэрыторыі раёна нямецка-фашысцкія захопнікі загубілі больш за 600 чалавек. На франтах і ў партызанскай барацьбе загінула каля 5 тысяч жыхароў горада і раёна. У брацкіх магілах пахавана больш за 4 тысячы воінаў і партызан, якія загінулі на Слаўгарадчыне. Было спалена 9 вёсак, якія адрадзіліся пасля вайны.

П.С.Ерашэнка, І.А.Сёмкін.

Дакументы сведчаць

З АПІСАННЯ БАЯВОЙ АПЕРАЦЫІ, ЯКУЮ ПРАВЁЎ 42-і АСОБНЫ ПАРТЫЗАНСКІ АТРАД СУМЕСНА З ЧАСЦЯМІ ЧЫРВОНАЙ АРМІІ КАЛЯ ВЁСАК ЕЛЬНЯ, СТАРЫНКА

21 снежня 1943 г.

29 і 30 сентября разведка опергруппы подпольного РК КП(б)Б донесла, что последней удалось встретиться с разведкой передовых частей Красной Армии. Противник оттягивал силы в направлении на м. Пропойск, что говорило о скором приходе Красной Армии.

Отрядом заранее были произведены завалы всех грунтовых дорог с перекопами и минированием, что, как показали впоследствии немецкие пленные, задержало их продвижение на 2 суток.

С целью уничтожения отступающей живой силы противника в ночь на 1 октября мною были высланы за западную сторону дороги Елья — Старинки 2 роты отряда под командой начальника штаба отряда т. Гаврилова.

План операции предусматривал уничтожение живой силы противника разовой засадой, не вступая в бой, но обстановка сложилась так:

Всю ночь по этой дороге двигался обоз противника и только рано утром пошла пехота, теснимая нашими частями (50 армии). Нажим наших частей заметно усиливался, противник стал развертывать свои силы и хотел вступить в бой.

В это время обе роты открыли внезапно ружейно-пулеметный огонь по противнику, противник дрогнул, в его рядах стала паника, атаку партизан они, по всей вероятности, приняли за обход их частями Красной Армии. В результате сильного огня по противнику, нанесенного со стороны частей Красной Армии и партизан, противник потерял до 900 убитыми.

Оставшиеся в живых быстро в беспорядке стали отходить на Пропойск через Старинку. В результате этой операции в руки Красной Армии и партизан достался большой обоз и трофеи с техникой и боеприпасами и, таким образом, со стороны партизан частям Красной Армии была оказана большая помощь в расстройстве сил и планов противника.

П.п. Командир 42 партиз. отряда лейтенант — Королев

Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь. Ф. 4. Воп. 29. Спр. 13. Л. 250.

Падрыхтаваў У.І.Лемяшонок.

У Запронскім лесе пакляліся маракі

З успамінаў генерала М.Д.Максімцава

2 кастрычніка 1943 г. войскі арміі пад камандаваннем генерал-лейтэнанта І.В.Болдзіна перадавымі часткамі выйшлі на шырокім фронце ад Петухоўкі да Слаўгарада і з ходу спрабавалі фарсіраваць Проню, але поспеху не мелі. Давялося прыступіць да падрыхтоўкі новай наступальнай аперацыі, арганізаваць і спланаваць бітву на Проні.

Памятны дзень 24 верасня 1943 г., калі войскі 50-й арміі першымі ўступілі на беларускую зямлю. Гэты дзень стаў пачаткам выгнання фашысцкага звера з Савецкай Беларусі. А праз некалькі дзён над першымі беларускімі гарадамі Клімавічамі, Крыжавым, Краснаполлем і Чэрыкавам быў узняты сцяг БССР. Войскі арміі выйшлі да Проні — нямецкага рубяжа «вестфалія».

Ззаду 520 кіламетраў баявога шляху, шляху вызвалення Калужскай, Арлоўскай, Бранскай і Магілёўскай зямель ад акупантаў. 80 дзён безупынных баёў і паходаў. Парадзелі рады стралковых дывізіяў, палкоў і батальёнаў. Расцягнуліся тылы на сотні кіламетраў з-за адсутнасці дарог. Праціўнік разбурыў Варшаўскую шашу Рослаўль — Крычаў — Слаўгарад. Падарваў чыгункі Рослаўль — Крычаў — Чавусы, Бранск — Унеча — Крычаў. Масты на Сожы таксама былі спалены. Вось тыя прычыны, якія прывялі да прыпынку войск на Проні. Мала, вельмі мала мін і снарадаў на пазіцыях, размешчаных на ўсход ад Проні. І камандуючы Бранскім фронтам даў арміі дзесяць дзён на падрыхтоўку новага наступлення. Вялікую дапамогу ў тыя цяжкія дні аказалі працоўныя Крычаўскага і Чэрыкаўскага раёнаў. Дзесяткі

тысяч жанчын і падлеткаў выйшлі на будаўніцтва дарог і мастоў, нарыхтоўку гародніны і фуражу для патрэб арміі. На паўненне дывізіяў і палкоў былі накіраваны партызанскія атрады 13-й брыгады Мазура і ўся Чэрыкаўская партызанская брыгада, арганізаваны прызыў у рады Чырвонай Арміі ў вызваленых раёнах ва ўсёй паласе арміі.

Скончылася кароткая перадышка. 12 кастрычніка ў чатыры гадзіны раніцы войскі арміі фарсіравалі Проню на ўчастку Петухоўка — вусце ракі Раста. 4 стралковыя дывізіі пачалі разгром фашысцкай абароны. У той жа час партызанскі полк «Трынаццаць» пад камандаваннем палкоўніка Грышына ўдарыў у спіну фашысцкаму зверу з боку Жалезінскіх балот. Навісла пагроза над рубяжом «вестфалія». Камандаванне 9-й нямецкай арміі перакідвае з іншых участкаў фронту свае рэзервы: 20-ю танкавую, 36-ю і 268-ю пяхотныя дывізіі.

Пачалася бітва на Проні, бітва за кожны метр плацдарма, за кожны метр беларускай зямлі. Нямецкае камандаванне ўстанавіла на беразе дзесяткі батарэй шасціствольных мінамётаў, з Германіі прыбылі новыя кідальныя ўстаноўкі «сорак». Фашысцкая авіяцыя групамі (12—15 самалётаў) няспынна вісела ў паветры, скідваючы бомбы ўсіх калібраў на пераправы і войскі, якія змагаліся на Проні. Праслаўленая ў баях пад Курскам і Арлом 369-я Карачаеўская стралковая дывізія генерала Лазарэнкі ў бітве на Проні паказала бяспрыкладную стойкасць. За месяц баёў на плацдарме апорны пункт вёска Кузьмінічы пераходзіла